

UNIVERZITA PALACKÉHO V OLOMOUCI
PEDAGOGICKÁ FAKULTA

Ústav pedagogiky a sociálních studií

Bakalářská práce

Sarah Baleková

3. ročník

Společenské vědy se zaměřením na vzdělávání

Rodina jako sociální konstrukt a zachycení variability rodinného soužití v literárních textech
pro ZŠ

Prohlášení:

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci s názvem „Rodina jako sociální konstrukt a zachycení variability rodinného soužití v literárních textech pro ZŠ“ vypracovala samostatně, pod odborným dohledem vedoucího práce. Veškeré literární prameny a informace, které jsem v práci využila, jsou uvedeny v seznamu použité literatury.

V Olomouci dne: 18. 4. 2024

Sarah Baleková

Poděkování:

Ráda bych touto cestou poděkovala panu Mgr. Pavlu Neumeisterovi, Ph. D., za odborné vedení mé práce, za čas, který se mnou strávil nad bakalářskou prací a také za možnost osobních konzultací a za cenné poznámky k mé práci.

ANOTACE

Jméno a příjmení:	Sarah Baleková
Katedra nebo ústav:	Ústav pedagogiky a sociálních studií
Vedoucí práce:	Mgr. Pavel Neumeister, Ph.D.
Rok obhajoby:	2024

Název práce:	Rodina jako sociální konstrukt a zachycení variability rodinného soužití na ZŠ
Název v angličtině:	The family as social construct and capturing the variability of family coexistence at elementary school
Anotace práce:	Práce je zaměřena na rodinu jako sociální konstrukt a variability jejího soužití. V souvislosti s hlavním tématem si rodinu rozebereme jako sociální skupinu, instituci a popíšeme si změny rodiny od tradiční k postmoderní. Empirická část se bude věnovat narativní analýze čítankových textů pro 6. až 9. ročník.
Klíčová slova:	instituce, narativní analýza, rodina, sociální skupina, společnost
Anotace v angličtině:	The work focuses on the family as a social construct and the variability of its coexistence. In the context of the main theme, we will analyze the family as a social group, an institution and describe the changes of the family from traditional to postmodern. The empirical part will focus on the narrative analysis of reading texts for grades 6 to 9.
Klíčová slova v angličtině:	institution, family, narrative analysis social group, society
Přílohy vázané v práci:	4 čítanky
Rozsah práce:	57
Jazyk práce:	Český jazyk

Obsah

ÚVOD.....	6
TEORETICKÁ ČÁST.....	7
1 Pojem rodina.....	7
1.1 Rodina jako stabilizující prvek společnosti	8
1.2 Povaha změn rodiny od tradiční až k postmoderní společnosti.....	9
1.3 Variabilita rodinného soužití	14
1.3.1 Monogamie.....	15
1.3.2 Kohabitace.....	15
2 Rodina jako sociální skupina.....	17
2.1 Znaky rodiny jako sociální skupiny.....	17
2.2 Formy rodiny	19
2.3 Typy rodiny.....	21
3 Rodina jako instituce	22
3.1 Základní funkce rodiny	22
3.2 Patrilinearita.....	25
3.3 Matrilinearita	26
3.4 Pravidla postmaritální rezidence.....	27
3.5 Rozvod.....	28
EMPIRICKÁ ČÁST	31
4 Narativní analýza.....	31
4.1.1 Postup narativní analýzy.....	32
4.2 Čítanka pro 6. ročník základní školy nebo primy na víceletých gymnáziích	33
4.3 Čítanka pro 7. ročník základní školy nebo sekundy víceletého gymnázia	35
4.4 Čítanka pro 8. ročník základní školy nebo odpovídající víceletá gymnázia	39
4.5 Čítanka pro 9. ročník hybridní učebnice pro základní školy a víceletá gymnázia	42
5 Shrnutí	46
ZÁVĚR.....	48
POUŽITÁ LITERATURA	49
SEZNAM TABULEK A OBRÁZKŮ.....	52
SEZNAM PŘÍLOH	53

ÚVOD

Téma své bakalářské práce: Rodina jako sociální konstrukt a zachycení variability rodinného soužití v literárních textech pro ZŠ jsem si zvolila z důvodu studia základů společenských věd a jednou z částí tohoto předmětu je i sociologie. Jako druhý studijní obor studuji český jazyk a literaturu, a proto se v praktické části budeme zabývat narativní analýzou literárních textů v čítankách pro základní školu 6. – 9. ročník.

Na začátku si musíme představit, jak je rodina velice širokým a komplexním tématem vzhledem k rozsáhlosti tématu rodiny není možné rozebrat rodinu ze všech úhlů pohledu v jedné práci, proto se budeme soustředit na rodinu hlavně jako instituci a specifickou sociální skupinu.

Hlavním cílem bakalářské práce je rekonstruovat rodinu jako sociální konstrukt a zachytit variabilitu rodinného soužití v literárních textech (čítankách) pro 2. stupeň ZŠ.

Naplnění hlavního cíle je podmíněno dosažením dílčích cílů, jimiž jsou:

- a) Na základě shromáždění, analýzy, komparace a hodnotícího posouzení formulovat základní teoretická východiska bakalářské práce, jimiž je pojetí sociálního konstrukt rodiny jako specifické sociální skupiny.
- b) Charakterizovat možnou variabilitu v rámci konstruování rodiny jako instituce z hlediska procesu její legitimizace v sociální praxi prostřednictvím užívaných nástrojů symbolického systému.
- c) Na základě narativní analýzy čítankových textů identifikovat přítomnost narativů zakotvujících preferovaná pojetí rodiny jako instituce a podoby skupinových vztahů v rodině.

Výše uvedeným cílům bude odpovídat také struktura bakalářské práce, která bude rozdělena na část teoretickou a část empirickou.

TEORETICKÁ ČÁST

1 Pojem rodina

Hlavním tématem této práce je rodina, nejdříve se zamyslíme nad pojmem rodiny, definice tohoto pojmu se v literatuře buď odlišují, anebo jsou si podobné. V nejšířším slova smyslu rodinou rozumíme dočasné nebo trvalé společenství jednoho muže či více mužů s jednou ženou nebo s více ženami. Jedná se o základní potřebu individua i celé společnosti zachovat rod. Naopak v nejužším slova smyslu rozumíme rodinou trvalé spojení jedné ženy a jednoho muže společně s jejich dětmi. (Bláha, 1968, str. 151)

Podle Sociologické encyklopedie je rodina základním článkem sociální struktury i základní ekonomickou jednotkou také je původní a nejdůležitější společenskou skupinou a institucí, jejímiž hlavními funkcemi je reprodukce, ta zajišťuje trvání lidského biologického druhu, socializaci a výchovu přesněji socializaci potomstva, dále přenos kulturních vzorců a zachování nepřetržitého kulturního vývoje. (Fišerová, 2018)

Bláha uvádí, že typ rodinného života, který u všech kulturnějších národů světa převládá, je rodina monogamická, tj. spojení jedné ženy s jedním mužem. Tento typ byl obecně přijat a stal se součástí nejen řádu právního, ale i mravního, důvodem tohoto přijetí bylo nejspíše to, že lépe odpovídal a také vyhovoval zákonům lidské tělesné ustrojenosti, lidským potřebám duševním, jakož i vyšším ideálům mravním a sociálním. (Bláha, 1947, str. 9)

Podle Petruska a kolektivu je rodina neboli rodinná skupina ta, která tvoří společnou domácnost a je složená z rodičů a jejich vlastních či eventuálně adoptovaných dětí byla nazvána rodinnou „nukleární“ (také ji můžeme nazývat manželskou, jadernou, základní, elementární, synkretickou apod.). (Petrušek et al., 1996, str. 941)

Rodina (family) je společenská skupina, která je spojena manželstvím nebo pokrevními vztahy a také vzájemnou pomocí a odpovědností. (Hartl a Hartlová, 2015, str. 512)

Definice, které máme zmíněné výše, si odpovídají. Hlavním uspořádáním je rodina monogamická a stejný názor na rodinu měl i Émile Durkheim, který říká, že rodina je „manželská,“ jiným překladem může být rodina párová. (Singly, 1999, str. 7–9)

1.1 Rodina jako stabilizující prvek společnosti

Sociologické učebnice velmi dlouhou dobu začínaly tvrzením, že rodina je příkladem morfostatické instituce. Rodina představuje sociální zařízení, jehož základním smyslem je vytvářet soukromý prostor pro reprodukci. Dalším cílem tohoto sociálního zařízení je chránit své členy, díky tomu, že nemění tvar, vnitřní uspořádání a ani habitus se se změnami v okolí vyrovnává. Pokrok či vývoj tím rodina, ale nebrzdí. Naopak: svou stálostí dynamiku v jistém smyslu umožňuje i podporuje, protože brání společenský systém před zhroucením a chaosem. (Možný, 2006, str. 14)

Existují různá pojednání, která nám chtějí namluvit, že rodina prožívá každý měsíc, každý rok nebo každých deset let „revoluci,“ díky rysům, které nacházíme, víme, že nejsou charakteristické jen pro rodinu na konci devatenáctého století, ale tyto rysy platí i o sto let později. I když je rodina považována podle Iva Možného za stabilizující prvek společnosti a je stálá, k proměnám rodiny dochází, jen nejsou obrovské. Jedná se o dva hlavní rysy, které charakterizují proměnu rodiny, a to její „privatizace,“ důvodem je, že při určování kvality rodiny se čím dál tím více zdůrazňuje kvalita interpersonálních vztahů uvnitř ní. Druhým rysem je „socializace,“ jelikož do ní stále více zasahuje stát. Můžeme tedy konstatovat, že rodina je stálá svou dynamikou a je stabilizujícím prvkem společnosti, ale dochází k menším změnám v průběhu vývoje. (Singly, 1999, str. 9–11)

Když se podíváme do publikace Možného, tak netvrdí, že by k proměnám rodiny nedocházelo, ale že sociální teoretik si o rodině mohl být dlouho jist, že se ve svých funkcích a základní struktuře v dnešním stavu neliší významně od toho, jak tomu bylo na počátku naší civilizace. A že můžeme předpokládat s rozumnou mírou jistoty, princip stejného fungování a strukturu rodiny i po dalším století, i když docházelo k významnému vývoji moderních společností. Povaha moci, nerovnosti, osídlení, povaha práce – to všechno a mnohé další procházelo revolučními změnami a dalo se předpokládat, že se bude měnit i nadále. Když se ale teď zamyslíme, maminka, tatínek a děti? Jevilo se, že rodina bude působit jako nenápadný, ale velmi významný stabilizující prvek, který společnosti zaručuje koherenci (soudržnost) a hráz v proudu radikálních změn. (Možný, 2006, str. 14)

Ekonomové vytvořili název path dependency – tedy závislost současného stavu na tom, jakými stavy instituce ve své historii prošla, a to platí pro všechny společenské instituce. Rodina jako instituce (nebo i každá rodina se svou historií) může být přímo exemplárním příkladem takové závislosti. Přesvědčení o stabilitě rodiny a její určité neměnnosti, v našem kulturním

okruhu je nutné odlišit od stability přesvědčení o tom, že rodina je stabilizujícím prvkem společnosti, ať už má jakoukoli formu.

Příklady můžeme najít v několika nejstarších spisech, které jsou morálně a eticky normativní, nejstarší spisy poukazují na to, že jakmile lidé přestanou plnit rodinné závazky, společnost začne ztrácet svou sílu. Příkladem může být Konfucius, už před dvaceti pěti stoletími byl přesvědčen, že by přibýlo prosperity a štěstí, kdyby se každý choval ve svém rodinném životě řádně. Dalšími příklady spisů s podobnou myšlenkou může být část posvátných židovských knih – Exodus či Deuteronomium nebo staré indické spisy – Rgvédy, které věnují rodině také velkou pozornost. (Možný, 2006, str. 15–18)

1.2 Povaha změn rodiny od tradiční až k postmoderní společnosti

Padesátá a osmdesátá léta dvacátého století jakoby sečetla celé zranění moderního věku. Poslední dekáda minulého století už usiluje o počátek úplně jiné epochy, tedy o úplně něco nového a to platí i pro rodinu. Možný poté uvádí, že padesátá léta můžeme vnímat jako retročas: rodina jakoby se pokusila obnovit své centrální postavení ve společnosti, pevnou hierarchii, svou tradiční vnitřní harmonii i funkční uspořádanost, která žila ve společnosti jako norma, i když v realitě snad nikdy neexistovala.

Po padesátých letech nastaly léta šedesátá a během nich v USA, západní Evropě i u nás dospívají a vstupují do společnosti mladí lidé, kteří se narodili těsně po druhé světové válce. Tato silná generace, která byla vychována pod vlivem pokleslého freudismu i poválečné destabilizace mnohdy krajně permissivně, má významné generační sebevědomí. Tato generace je odhodlána nepřehlížet rozpory, od nichž její rodiče odvraceli tvář v dobré víře. Vyrůstala právě v rodinách padesátých let, v době, kdy byla označována 50. léta 20. století jako dekáda rodiny. V sociální rétorice, reklamě a nakonec i v sociologické teorii vládla tehdy skutečně představa o rozkvětu šťastné a pevné dvougenerační rodiny, manželského páru v rodinném domku na předměstí, s funkčně neboli tradičně oddělenými, ale zároveň vzájemně se doplňujícími rolami muže a ženy a s nejméně třemi dětmi. V realitě je to ovšem právě konec tohoto desetiletí, kdy začal trend snižování počtů dětí v rodině, a nastalo zvyšování počtu rozvodů.

Děti v rodině méně vnímaly rodinnou rétoriku a naopak ostřeji vnímaly rodinnou realitu. Během dospívání odmítly rodinnou rétoriku a začaly klást otázky po samém smyslu tradiční rodiny. Spojenými státy a západní Evropou prošla vlna sociálních nepokojů, radikálních hnutí

a došlo ke vzruchu velkých ideologií. Tradiční rodina byla označena za ideologický, utlačující koncept pod vlivem marxismu a feminismu, jenž nereprezentuje nic v realitě, a pokud ano tím hůře. Nešlo jen o změnu sociální rétoriky. Tato radikální kritika rodiny skutečně prokázala, že tato instituce, která byla prakticky považována za nejstabilnější prvek naší civilizace, se přinejmenším od první světové války velmi změnila a nadále se mění. (Možný, 2006, str. 18–21)

Nemění se pouze okrajově, ale ve svých základních charakteristikách. Tyto změny mají vesměs hluboké kořeny, ale právě v druhé polovině dvacátého století se velice zviditelnily. Jsou to zejména:

- 1) Po staletí měla v rámci křesťanského okruhu rodina monopol na ne legitimní sex, který padl, když se stal legitimním i sex předmanželský a začal se klást otazník i nad monopolním právem manželského partnera na sex toho druhého.
- 2) I přes ztrátu monopolu na legitimizaci sexu se monogamická párová rodina udržela jako institucionalizovaná legitimizace reprodukčního aktu, díky novým technologiím, zejména hormonální antikoncepci, vasektomii a nitroděložnímu tělísku UID. Ve společnostech našeho kulturního okruhu se v sedmdesátých letech 20. století prudce zvýšil počet nemanželských dětí, což otřásl dlouhodobým monopolním postavením manželství v legitimizaci a socializaci potomstva.
- 3) Tradiční rodina byla kdysi základem stability ve společnosti. Partnerství bylo často domlouváno rodiči, kteří zvažovali sociální postavení, kulturu a majetek. Avšak s příchodem individualismu a důrazem na svobodnou volbu partnera se postavení rodiny postupně oslabovalo. Tento trend umocnily události jako světové války, hospodářská krize a komunistický puč v roce 1948, které ukázaly nestabilitu rodinných hodnot a majetku. (Možný, 2006, str. 19–22)
- 4) Křesťanské pojetí manželství vnímalo svazek jako nezrušitelný a rodinu jako celoživotní závazek posvěcený Bohem. Toto pojetí bylo nahrazeno moderním vnímáním manželství jako občanské smlouvy, která je vypověditelná. Důraz se přesunul z trvalosti na prchavou lásku a sexuální přitažlivost, což vedlo k nárůstu rozvodů a opakovaných manželství.
- 5) Tradiční funkce rodiny se vytratily. Rozvoj specializovaných institucí a dělba práce vedly k odloučení práce od bydlení a oslabení produkční funkce rodiny. Vzdělávání převzala škola, socializaci média a péči o nemocné a staré nemocnice a sociální zařízení.

Rodině tak zůstala zábava, konzum a citové bezpečí, z nichž nenahraditelné je citové bezpečí.

- 6) Instrukce párové monogamické rodiny byla vytvořena pro ochranu reprodukčního procesu a výchova dětí se stala jejím hlavním smyslem. S nástupem účinné antikoncepce ve 20. století začala porodnost v civilizačním okruhu klesat a dnes jsou rodiny s jedním dítětem běžnější. Tento trend způsobil, že rodiny nejen ztratily monopol na plození dětí, ale mnoho párů se rozhodlo zůstat bezdětných. Například v Německu se bezdětných manželských párů stává více než třetina, a tento trend se šíří i do jiných zemí, jako je i naše.
- 7) I když má v dnešní době rodina méně dětí a formální instrukce přebírají některé tradiční rodičovské funkce, stále nedokáží plně naplnit život muže ani ženy. Změnila se i povaha práce, takže fyzická síla už není tak důležitá. Ženy tak snadněji vstupují na trh práce a profesní kariéra je pro ně čím dál tím důležitější. Několik let věnovaných mateřství se tak stává spíše kratší epizodou než celoživotním údělem.

Když se podíváme na proměny, které se zviditelnily v 60. letech 20. století, díky nástupu generace, která odmítla idealizovaný obraz tradiční rodiny a zpochybnila její tradiční funkce. Tato kritika odstartovala transformaci rodiny, která pokračuje dodnes. Hlavní změny zahrnují: zpochybnění monopolu na sexualitu, individualismus a svobodnou volbu partnera, změna vnímání manželství, ztrátu tradičních funkcí důraz na citové bezpečí, klesající porodnost a profesní kariéru žen. I když moderní rodina ztratila mnoho ze svých tradičních funkcí. Stále hraje důležitou roli v životě člověka i v době postmoderní. Poskytuje citové bezpečí, podporu a identitu. Změny v rodině odrážejí i změny a pokroky ve společnosti. Můžeme také konstatovat, že své funkce neztratila úplně, jen některé z nich částečně přebraly jiné instrukce, jako je například škola. (Možný, 2006, str. 21–23)

Zde uvedeme srovnání s proměnami rodiny z knihy Sociologie současné rodiny, pan Singly říká, že změny v rámci rodiny popsané ve Francii od 60. let 20. století se dají shrnout do šesti bodů. Prvním z nich je snížení počtu sňatků a zvýšení počtu nesezdaných svazků (spolužití). Druhá proměna se týká zvýšení počtu rozvodů a rozchodů. Třetí proměna, která byla zpozorována – zvýšení počtu neúplných rodin, což jsou domácnosti s jedním rodičem a jedním dítětem nebo více dětmi, dále se stoupl počet obnovených (domácnost tvoří pár, kdy alespoň jeden z páru už byl ve svazku manželském) nebo nově složených rodin. Čtvrtá proměna se váže ke snížení počtu porodů, pátá změna se váže ke zvětšení počtu

mimomanželských porodů. Šestá změna se týká nárůstu námezdní práce žen, hlavně tedy matek, a poté i párů, kde oba manželé pracují. (Singly, 1999, str. 87–88)

Ivo Možný ve své knize píše o sedmi proměnách, kterými rodina prošla a pan Singly v rámci Francie mluví o šesti proměnách. I když k těmto změnám docházelo a rodina se svým způsobem proměnila, nikdy nepozbyla své existence, jelikož rodina jako instituce existuje i dnes v postmoderní společnosti.

Některé změny poté nutně vyvolávají další změny. První byla rodina tradiční, poté přišla rodina moderní a nakonec rodina postmoderní. V tabulce níže máme uvedené základní charakteristiky těchto tří typů rodin, které se v průběhu historie měnily.

Tabulka 1.2 Základní charakteristiky tradiční, moderní a postmoderní rodiny

	Tradiční	Moderní	Postmoderní
Struktura	široká, vícegenerační	nukleární, manželská	variabilní, individualizovaná
Základní kapitál	ekonomický	ekonomický, sociální, kulturní	sociální, KULTURNÍ
Legitimizace	sex, děti	děti	NELEGITIMIZUJE
Role	komplementární, hierarchizované	segregované, komplementární	individualizované
Funkce	univerzální	pečovatelské, statusotvorné, citové	CITOVÉ
Autorita	otec	otec – matka, funkčně segregované	individualizovaná, slabá
Reprezentace diskursu	náboženský, církevní	občanský	masmediální
Mezigenerační přenos	patrilinéární, autoritativní	demokratický, smíšený	slabý

Obrázek 1: Základní charakteristiky tradiční, moderní a postmoderní společnosti

Zdroj: Možný, 2006, str. 23

Tabulka nám předkládá konstrukty tří typů rodin. Hlavní změny: tradiční rodina se vyznačuje širokou strukturou, hierarchií a náboženským zaměřením, naopak moderní rodina je menší a klade důraz na nukleární strukturu a rovnost mezi mužem a ženou. Postmoderní rodina je variabilní, individualizovaná a s důrazem na emoce.

Čas ukázal, že tyto změny zasahují rodiny různých sociálních vrstev a různých subkultur v různé podobě a v různém stupni. Ve veřejném prostoru dochází k tomu, že vedle sebe žijí lidé, jejichž povaha soukromého, rodinného prostoru je od sebe epochálně vzdálená. Avšak pro

naprostou většinu lidí zůstává aspirace na založení trvalého párového vztahu a touha po dětech kotvou života. Prostý pohled na vitální statistiky a jejich křivky nás ale přesvědčuje, že lavina změn zasáhla rodinu západoevropského typu v druhé polovině 20. století tak moc, že sociální teorie rodiny se nemůže jen tak zůstat ve stereotypu tradičních teorií.

Pro sociologickou teorii měl rychlý a prudký vývoj předmětu jejího zkoumání tři důsledky. Jako hlavní byl otřesen koncept rodiny jako morfostatické instituce. Je to odvozeno ze situace, kdy rodiče byli závazným a také prakticky jediným vzorem pro nastupující generaci, kde nastřádaná zkušenost měla dlouho platnost a předávala se socializací z rodičů na děti. Ač se některé změny začaly hlásit mnohem dříve, v polovině 20. století odlišnost v chování akcelerovala tak dramaticky, že rodina už stěží mohla být nadále považována za archetyp stability či za stabilní prvek společnosti. (Možný, 2006, str. 22–24)

Za druhé si sociologie rodiny uvědomovala, že svou teorii nemůže budovat výlučně na základě modelu monogamické, dvougenerační a neolokální rodiny. Ač byl tento model do poloviny 20. století normativně závazný ve střední třídě, avšak se silným přesahem do celé společnosti, a ač aspoň zůstává jako normativní model pro většinu populace v platnosti. Nemůžeme nadále přehlížet jeho varianty a odchylky od něho, které jsou četné zejména mimo střední třídu a mimo bílé většiny až doposud majoritní v naší civilizaci. Nelze přehlížet fakt, že s tím, jakým způsobem se zúžil prostor reprodukčního chování v sociálním prostoru, na legitimitě a na významu nabývají jiné typy domácností.

O jaké typy se jedná? Jedná se o nejrůznější typy nesezdaného soužití a sezdaného nesoužití přes programový život mimo manželství či rodinné svazky až po soužití homosexuálů a lesbické rodiny s adoptovaným dítětem. S tím či oním můžeme nesouhlasit, ale nesmíme to však přehlížet nebo to nevidět vůbec. Z přiznání této obrovské plurality lidského reprodukčního a snubního chování vyplynula pak přirozeně, za třetí, rezignace na nějaký pokus o vybudování jedné základní teorie rodiny, alespoň prozatím. Dnes jednotná sociologická teorie neexistuje, stejně jako neexistuje jednotná rodina. Domácnosti, které se skládají z manželského páru s dětmi, což je chápáno jako tradiční rodina, tvoří dnes v Evropě asi jen jednu čtvrtinu ze všech domácností a z textů, které jsou publikovány v sociologii rodiny, nepojednává o klasické rodině nukleární ani ta jedna čtvrtina. (Možný, 2006, str. 24–25)

1.3 Variabilita rodinného soužití

Když se v narativní analýze budeme věnovat variabilitě soužití, tak v této části se nejprve podíváme na manželské formy soužití. Tak jako se různí představa o tom, koho si vybrat jako partnera, jaký by měl mít přednosti či co by daný partner opravdu dělat neměl, tak přesně, tak se různí představy o tom, kolik manželských partnerů budeme mít. Podle počtu manželských partnerů v manželském svazku je můžeme rozlišit na dvě základní formy, a to monogamní a polygamní.

S polygamií se setkáváme ve dvou základních podobách, polyandrie a polygynie. Z polygynie a polyandrie může ještě vzniknout jakési společné skupinové manželství neboli polygynandrie. Manželské formy, stejně jako manželské regulace mají zásadní vliv na sociální život. Sociální život se projevuje nejen v podobách sociální skupiny označované tradičně jako rodina a v podobách rezidenční jednotky zvané domácnost, ale najdeme ho i ve struktuře a fungování širších sociálních komplexech a v jejich dynamice. (Skupnik, 2010, str. 239)

Víme, že v západní kultuře z hlediska manželských forem se jedná o formu monogamní a jsme přesvědčeni, že právě dané uspořádání je pro člověka nejpřirozenější. Ale existují kultury světa, které žijí v manželstvích polygamních – tedy polygamií. Co se týče polygamního manželského uspořádání, tak to se vyskytuje ve více než osmdesáti procentech světových společností. Polygynní rozumíme vztah mezi mužem a dvěma nebo více ženami současně a jedná se o vztah manželský.

V rámci polygamních manželství neexistuje pouze polygynie, ale i polyandrie, což je manželský vztah jedné ženy s dvěma či více muži současně. Co se týče polyandrie tak ta se vyskytuje méně než polygynie. Polyandrii jako příklad můžeme najít v Tibetu, Nepálu, na Markézských ostrovech u Najarů či v Indii u Todů. (Skupnik, 2010, str. 248–249)

Najarské manželství bývá v antropologické literatuře obvykle označováno jako typický příklad polyandrie. Toto označení však platí pouze z hlediska ženského Ega: žena má v této manželské formě několik manželů. (Skupnik, 2010, str. 255) Avšak muži v tomto manželském svazku mohou vstupovat i do dalších sambadham svazků s jinými ženami. Jediné striktní pravidlo, které se zde musí dodržovat je, že muž nesmí mít manželky ze stejné domácnosti nebo nesmí být příbuzné a stejně tak žena nesmí mít například dva manžely, kteří by byli bratry.

Z pozice muže se jedná o polygynní manželství a z pozice ženy se jedná o polyandrické manželství. Tyto specifické formy manželství se odlišují pod terminologickými termíny

polygynandrie a polygynní polyandrie. V tomto kontextu bychom si mohli zmínit ještě tzv. „skupinové“ manželství, se kterým se setkáme v Oneidě v jedné komunitě. Skupinové manželství je charakteristické tím, že spolu žije skupina žen a skupina mužů v polygynně polyandrických manželstvích. (Skupnik, 2010, str. 258–260)

1.3.1 Monogamie

Monogamie stojí v kontrastu k polygammním manželským formám, které byly zmíněny výše, jelikož se jedná o manželský vztah jednoho muže a jedné ženy. Monogamii najdeme ve všech kulturách na světě. Monogamie se vyskytuje i v zemích, kde je povoleno polygammní manželství, když si vezeme jako příklad polygynandrii ta původně začíná jako monogamické manželství. I když některé země polygammii jako takovou tolerují, neznamená to, že by v monogammních manželstvích žít nemohli. Toto rozhodnutí je na každém, v jakém typu manželství chce žít. (Skupnik, 2010, str. 260–262)

1.3.2 Kohabitace

Ještě existuje nesezdané (manželské) soužití neboli kohabitace. Kohabitace je vlastně soužití založené na emocionálním, sexuálním a ekonomickém vztahu bez formálně – legálního uzavření manželství. Tyto vztahy sice nemají oficiální status manželství, ale do příbuzenského chování a struktury se zcela určitě promítají. Význam kohabitace je reflektován také tím, že při demografických cenzech (Sčítání lidu) jsou běžné registrovány.

Když se podíváme na číselné hodnoty podle Sčítání lidu, tak v roce 1930, žilo na území České republiky 40 000 nesezdaných párů, v roce 1970 se číslo zvedlo na 58 000 a v roce 1991 se jednalo už o 85 000, o deset let později v roce 2001 v České republice tvořily domácnosti s nesezdanými partnery zhruba 5,4 % a v některých okresech více než 12 %. (Černá, 2006)

V roce 2011 existovalo v České republice 234 346 faktických manželství (také nesezdaných soužití, tzv. kohabitací). Představovala 8,8 % z celkového počtu rodin a 11,2 % z rodin úplných (data se vztahují k údajům za hospodařící domácnosti tvořené jednou rodinou). V porovnání s údaji z předchozích sčítání by se zdálo, že došlo k výraznému nárůstu – v roce 2001 tvořila nesezdaná soužití 5,4 % z úplných rodin. Vzhledem ke změně metodiky je nárůst ovšem relativní. (Kohoutová, 2011)

Nárůst je relativní z jednoho prostého důvodu, před rokem 2011 bylo možné zachytit faktická manželství, jen pokud oba měli stejné trvalé bydliště. Tím mohl být jejich počet podhodnocen a týkalo se to hlavně mladých, kteří měli stále trvalé rodiče například u rodičů.

V roce 2011 se ale sčítání dělalo podle obvyklého bydliště a ne reálného, takže počty by měly odpovídat reálným poznatkům. (Kohoutová, 2011)

V České republice se podle zákonů s jiným, typem manželství, než s monogamií neseznamujeme, samozřejmě některé páry žijí v kohabitaci (nesezdaném soužití) po nějakou dobu nebo po celý život. V kapitole tři jsme podaly informace o různých formách manželství, které se mohou ve světě objevovat a stejně tak jsme si pověděly, jaký typ soužití se objevuje u nás v ČR.

2 Rodina jako sociální skupina

Rodina je jednou ze základních sociálních skupin, zabývá se jí například aplikovaná sociální psychologie. Pro tuto disciplínu je rodina klíčovým tématem a určitou univerzální sociální skupinou. V rodině, jak ji známe, se nejprve objevuje tzv. protosociální chování, které by mělo být rozvíjeno podnětným (předmětným) prostředím a i personálním okolím, tak pokud je to rozvíjeno mění se ve vyspělejší formy sociálního styku. Rodina je malou sociální skupinou, jelikož se všichni její členové navzájem znají, komunikují spolu a jsou neformálně či formálně integrovány určitým společným cílem. (Nakonečný, 2009, str. 383–384)

Krech, Crutchfield a Ballachey malé skupiny rozdělují na psychologické skupiny a společenské organizace, psychologickými skupiny rozumíme v podstatě „malé“ skupiny, které mají určité znaky: takovým prvním znakem je, že vztahy mezi členy jsou navzájem závislé, chování jednoho člena skupiny ovlivňuje celek a naopak. Druhým znakem je společná ideologie nebo společný cíl – do této části jsou zahrnovány hodnoty, normy, názory, které usměřují jejich vzájemné vystupování. Příkladem takové malé sociální skupiny s těmito znaky je rodina. (Krech, et al, 1968)

Homans tvrdí, že skupinou rozumíme několik osob, které spolu v určitém časovém období pravidelně komunikují, a jejich počet je tak malý, že každá z osob může se všemi ostatními komunikovat a nejen prostřednictvím jiných lidí, ale i v tváři v tvář. Příslušníci malých skupin si jsou vědomí svého členství: „my“ jako celá skupina, „my“ jako rodina.

Když se zaměříme na rozdělení malých skupin, tak rodina je sociální skupinou neformální, jelikož její příslušníci jsou integrováni neformálně, mají k sobě navzájem emocionální vazby, zároveň je také skupinou členskou, jelikož víme, že do ní fakticky patříme a hlavně se do této sociální skupiny rodíme. Rodinu můžeme ještě třídit jako primární skupinu, ale definice je v celku podobná jako u formálního rozdělení, je navázaná opět na těsnou blízkost, kooperaci svých členů a mluvíme zde o vědomí skupinovém „my.“ (Nakonečný, 2009, str. 384–387)

2.1 Znaky rodiny jako sociální skupiny

Každá sociální skupina má společné hodnoty, normy a názory, jak už bylo zmíněno výše. Pokud se jedná o potřeby jedince, tak právě s pomocí skupiny, do které patří nebo se zařazuje, mu může pomoci jeho potřeby naplnit. Když dojde k nenaplnění potřeb, je tento proces nazván deprivace a naopak pokud dojde k uspokojení potřeb, proces se nazývá saturace.

Rodina by měla uspokojovat potřebu jedinců, jež jsou členy skupiny, anebo alespoň pomoci k jejich naplnění. Potřeby se různí dle typu, nejznámější pyramidu potřeb definoval Abraham Maslow, který hovoří o pěti základních potřebách, první jsou fyziologické potřeby (spánek, jídlo atd.), druhá je potřeba bezpečí v rodině by se každý měl cítit bezpečně a brát to jako prostor pro své vlastní vyjádření, třetí je potřeba sociální, musíme se naučit navazovat vztahy s okolím a komunikovat, čtvrtou je potřeba uznání, tuto potřebu nám může také naplnit rodina, jelikož uznání od rodiny za úspěchy nebo alespoň o jejich pokus dá také člověku do života mnohé. Poslední potřebou je seberealizace nebo sebeaktualizace, se kterou nám rodina také napomáhá už vlastně výchovou od samého dětství. (Novotná, 2010, str. 11–16)

Skupinové pozice a skupinové role jsou velmi důležitým ukazatel rodiny jako sociální skupiny. Pozici se představíme jako místo ve skupině, kde se na žebříčku nacházíme. Když jsme na určité skupinové pozici, plníme role a zároveň jsme oprávněni k určitým činnostem ve skupině, aktér na dané pozici získává určité kompetence. Skupinová pozice navíc obsahuje povinnosti i práva, které jedinec na dané pozici má, mohou se týkat jak externího prostředí, tak i interního prostředí rodiny. Skupinových pozic může být několik například vůdce úkolový nebo vůdce socioemoční, prvním může být otec a druhým matka v rodině. (Novotná, 2010, str. 36–39)

Skupinové role v rodině – když mluvíme o roli, tak se jedná o soubor očekávání, který je vztažený k určitému místu ve společnosti. Například když se vdáme, zaujmeme místo manželky ne jenom v rodině, ale i ve společnosti a očekává se od nás, že se budeme chovat jako manželky. Jako lidé musíme pochopit, že v rodině nemá člověk pouze jednu roli, ale celou řadu rolí, které se vzájemně podporují, doplňují, anebo si konkurují. Jedinec ve svém životě nezastává role pouze v rodině, ale i v práci nebo obecně v jeho občanském životě. Muž a žena v rodině nefungují pouze jako rodiče, ale stále zůstávají mužem a ženou, i když přijdou na svět jejich děti. Nemohou celou svou osobnost, veškeré chování a všechna přání omezit jenom na role rodičovské. Jejich dalšími rolemi, které nesmíme opomenout, souvisejí se založením rodiny a vytvořením domova, který udržují a zabezpečují a řídí chod domácnosti. Pro naši rodinu je charakteristické, že pracují oba rodiče, jak muž, tak i žena, a proto zastávají i další role jako zaměstnanci nebo jako občané ve společnosti. (Malá abeceda rodiny, 1983, str. 235–238)

Kromě hodnot, potřeb, pozicí a rolí v rodině se podíváme i na komunikaci. Jakým způsobem by komunikace v rodině měla probíhat. Obecně do komunikace zahrnujeme část

verbální – mluvený či psaný projev, ale hlavní roli zde hraje komunikace neverbální – pohled očí nám někdy může říci více než slova, gesta nám dokáží vyložit, jak se druhý cítí, i když po verbální stránce říká úplně něco jiného. V rodině jako sociální skupině spíše hovoříme neformálně, nemusíme tolik používat například vykání. Ale také si děti například nesmí dovolit mnohé ke svým rodičům a udržovat si respekt k rodičům i během komunikace. V komunikaci nezáleží pouze, jakým způsobem informaci sděluje, ale i za jakých okolností se do konverzace pouštíme. Komunikace je velice užitečná v rámci mezilidských vztahů, ale zároveň může být velmi nebezpečným nástrojem. Uvedeme si příklad: muž ženě poví: „Máš pěknou halenku.“ Na poprvé na nás věta působí naprosto pozitivně a třeba i pochvalně, ale když se zaměříme na přídavné jméno pěkná, protáhneme první slabiku a celou větu si řekneme nahlas, může na nás věta působit až ironicky, tedy úplný opak pochvalného uznání. Než byla tato věta řečena, manželé spolu řešili jejich finanční jistoty a muž ženě naznačil, že dává mnoho peněz na líčení a své oblečení. Kdybychom od začátku věděli o této události, budeme vědět, že poznámka k halence byla jen další nařčení z utrácení peněz.

Existují určité zásady komunikace v rodině, ale tato pravidla se dají využít i na jakoukoliv jinou skupinu. Některé zásady si zde představíme: každý má právo mlčet nebo právo mluvit, i když je poskytnuta příležitost ke komunikaci nemusíme ji využít, neměli bychom nikoho do konverzace nutit. Jedinec by při komunikaci měl dbát na to, aby dokázal přijmout, že člověk může mít odlišné názory, než má on sám a respektovat rozhodnutí tohoto člověka. V komunikaci v rodině bychom měli dávat přednost subjektivním vyjádřením než objektivním nebo hodnotícím, příkladem může být situace, kdy dítě dostane špatnou známku nebo rozbije hračku, měli bychom také jednat s klidnými úmysly, vysvětlit, proč se hračka rozbila a co by dítě mělo dělat, aby se situace neopakovala. (Malá abeceda rodiny, 1983, str. 105–107)

2.2 Formy rodiny

Kantor a Lehr v knize: *Inside the Family: Toward a Theory of Family Proces* popsali tři formy (systémy) rodiny, mezi které řadí uzavřený, otevřený a náhodný rodinný systém. (Imig, 2000) Existuje mnoho typologií rodin, většinou jsou rodiny rozlišovány podle strategických a strukturálních vzorců. Rozlišení tří výše zmíněných systémů:

- a. Uzavřený rodinný systém – je charakteristický pevnými strukturami (rigidní prostor, stálá energie a pravidelný čas) jako vztažnými body pro proměnu a řád.
- b. Otevřený rodinný systém – proměna a řád vyplývají z interakcí relativně pevných, ale vyvíjejících se struktur (pružná energie, proměnlivý čas a pohyblivý prostor).

- c. Náhodný (nepravidelný) rodinný systém – všechny struktury jsou nestabilní, jedná se o fluktuující energii, nepravidelný prostor i o nepravidelný čas. (Sobotková, 2012)

Rodinu můžeme ještě rozlišit z hlediska její funkčnosti vůči dítěti. Je několik kategorií, které jsou úplně funkční středně funkční či úplně nefunkční, a tedy pro výchovu dítěte nevhodné.

1. Rodiny funkční – tento typ je velice stabilní a poskytuje dítěti kvalitní socializační podmínky a zároveň splňuje všech deset základních funkcí.
2. Funkční rodiny, které mají přechodné problémy – tato rodina se dítěti snaží poskytnout všech deset funkcí, ale asi jako u většiny rodin, problémy se naskytnou a objeví se. Důležité je, aby rodina o problémech věděla a nějakým způsobem je řešila. Příkladem může být finanční nouze, která je zřejmá i v dnešní době.
3. Rodiny problémové – zde už jsou takové problémy, že je zproblematizováno plnění základních funkcí rodiny. V danou chvíli členové rodiny mají krizi a může dojít k rozpadu rodiny. V této fázi se často snaží ještě najít pomoc, aby dali věci do pořádku, pokud ani pomoc nepomůže, častou alternativou bývá rozvod či rozchod. Rodina se snaží najít co nejrychlejší a nejklidnější vyřešení problému, aby jejich děti trpěly co nejméně.
4. Rodiny dysfunkční – několik funkcí rodiny je dlouhodobě narušeno, rodině se situace mohla vymknout natolik, že děti jsou ohroženy. V tuto chvíli nastává zásah okolních institucí, rodina, ale někdy nemusí pochopit učiněná opatření a nedokáže se řídit jejich radami. Příkladem mohou být rodiny postižené alkoholismem, problémy po ekonomické stránce nebo rodina, ve které se objevily zdravotní či psychické problémy. Pokud dojde k rozvodu nebo rozchodu rodičů ve výše zmíněných případech zanechává traumatické a dlouhodobé následky. (Helus, 2015, str. 623–627)
5. Rodiny afunkční – podle Matějčka afunkční znamená, že dítě je vysloveně ohroženo a rodina vůči dítěti neplní svůj účel, tedy nenaplňuje základní funkce rodiny. Případem může být rodina, kde se hromadí patologické projevy a vůči dítěti je zaujímán nevraživý či nenávistný postoj. Tato rodina se většinou dostává do situace, kdy už není naděje na nápravu. V těchto případech se řešení hledá mimo rodinu. Děti mohou být například umístěny do dětských domovů

nebo v zařízeních náhradní rodinné péče. U nás je takových rodin méně než 1 %.
(Matějček, 1992. str. 37–38)

2.3 Typy rodiny

Anthony Giddens rodinu rozděluje na nukleární a širší nebo rozšířenou rodinu. Nukleární rodina se skládá ze dvou dospělých a jejich vlastních či adoptovaných dětí, společně žijí v jedné domácnosti. Širší nebo rozšířená rodina zahrnuje další příbuzenské vztahy kromě sezdaného páru a jejich dětí, můžeme sem zařadit například prarodiče, sestry a jejich manžele nebo bratry a jejich manželky, tety, strýce, neteře a synovce. (Giddens a Sutton 2013 str. 308–309)

Rodinu můžeme ještě rozdělit na úplnou a neúplnou. Úplnou rodinou jsou domácnosti, ve kterých jsou oba rodiče nebo druh s družkou s dětmi nebo bez nich. Pokud zde nežijí další příbuzní z rodiny nebo zde nezůstávají ekonomicky aktivní děti, hovoříme o rodině čistě úplné. Neúplnou rodinu poté tvoří domácnosti, kde chybí otec nebo matka, jsou zde děti nebo jedno dítě, případně zde mohou žít i další členové rodiny například babička nebo dědeček. Kdybychom hovořili o čistě neúplné rodině tak ta se skládá pouze z jednoho rodiče a dětí. (Český statistický úřad, 2004)

Rodina může být rozdělena ještě na základě rozdělení moci v rodině, tam, kde má moc a autoritu otec nazýváme rodinou patriarchální, tato forma se především objevovala v předindustriálním období a je spojena s patriolokalitou a patrilineritou, těmto pojmům se budeme věnovat v kapitole tři teoretické části. Další, kdo má veškerou moc a autoritu může být matka, tuto rodinu nazýváme matriarchální. Třetím typem bude takový střed mezi těmito dvěma typy a jedná je o rodinu rovnostářskou – tzv. demokratická rodina, kde jsou rovná práva, autorita i moc obou rodičů na stejné úrovni. (Geist, [1993], str. 346)

3 Rodina jako instituce

Rodina je společenskou institucí. Rodina má své dějiny, je popsána již od doby pravěké od té doby procházela několika změnami. Souvisí s procesem institucionalizace, který zahrnuje další procesy. Jedná se o habitualizaci, typizaci a legitimizaci. Všemi těmito procesy si rodina prošla, a stala se tak institucí. (Berger, Luckmann, 1999, str. 56 – 69)

3.1 Základní funkce rodiny

I když je určitá nejednotnost v definicích ohledně funkcí rodiny, v textu si uvedeme čtyři základní funkce od Výrosta a Slaměníka, mezi které patří funkce reprodukční, materiální, výchovná a emocionální.

Reprodukční funkce je jednou z těch nejdůležitějších, protože často bývá důvodem, proč rodina v pravém slova smyslu vzniká a formuje se. Je třeba si uvědomit, že vzhledem k vývoji genetiky a technickému rozvoji v oblasti lékařství rodina ztrácí svou nezastupitelnou úlohu v reprodukčním procesu. Rodina jako mezistruktura mezi jedincem a společností ztrácí na významu, neboť společnost v době relativního nedostatku je schopna se starat o jedince přímo. Konkrétně je schopna poskytnout jisté alternativy reprodukčního procesu a soužití jako například soužití biologických rodičů a jejich dětí, soužití rodičů adoptivních či pěstounských a získaných dětí, soužití bezdětných manželů, kteří nemohou mít vlastní děti klasickou biologickou cestou atd.

Ekonomická funkce byla v minulosti významnější než dnes. Dříve slabší členové rodiny či děti byli závislí na produktivních členech rodiny. V letech 1993-1994 se projevila určitá soudržnost rodiny, protože nastala materiální nejistota, skrze, kterou se celá společnost změnila. Pokud dnes rodina dobře nefunguje v rámci materiální funkce, existuje propracovaný systém sociálních podpor, který je schopen vyřešit například převyšující náklady na bydlení.

Výchovná funkce rodiny je prvním socializačním činitelem, který funguje v primární socializaci a poskytuje dítěti (jedinci) prostředí, které ho naučí orientaci v okolním světě. V rámci výchovy se formuje chování a náš pohled na svět. V rodině probíhají také různé interakce mezi členy rodiny a rodina nás tak učí vzájemnému působení. Například tomu, jak máme řešit různé konflikty. Když se zaměříme na řešení konfliktů, to, jak nás rodina naučí konflikty řešit, se pak může projevat v budoucnu u prokreační rodiny, tedy u rodiny, kterou budeme chtít jednou sami založit. Funkce výchovná je tedy velice podstatnou a jen obtížně nahraditelnou. S tímto tvrzením z knihy Aplikovaná sociální psychologie bychom mohli

souhlasit, neboť ve škole, dětských domovech a dalších zařízeních tohoto typu se nedá výchovná funkce jednoznačně nahradit, jelikož v těchto zařízeních bývá málo pracovníků a výchova není stoprocentně efektivní.

Čtvrtou funkcí rodiny je funkce emocionální. Tato funkce je jedinečná, protože právě tato funkce určuje význam rodiny a není vázaná na věk jednotlivých členů rodiny. Potřeba zázemí, podpory, norem, hodnot, rituálů, komunikace (sdílení zážitků), důvěry, bezvýhradného přijetí, pomoci a vztažnosti sebe k něčemu trvalému je důležitá pro všechny věkové kategorie. Tohle vše by rodina měla poskytovat či nabízet. Oproti tomu v dysfunkční rodině je oblast emoční nejvíce postižena a zároveň nejvíce zraňující. (Výrost a Slaměník, 1998, str. 325 – 327)

Výše zmíněné 4 základní funkce se objevují u většiny autorů, kteří se tohoto tématu dotýkají, ale například pan Zdeněk Helus v knize Sociální psychologie pro pedagogy uvádí 10 funkcí rodiny (součástí těchto deseti funkcí jsou i funkce popsané výše). Některé z těchto deseti funkcí se váží na určitý věk, ale jejich realizace i tak ovlivňuje vývoj jedince (dítěte). Těchto deset funkcí se váže k rodině funkční.

Za prvé, rodina uspokojuje primární potřeby dítěte v raném stádiu jeho života. Jedná se o uspokojování biopsychických potřeb (jídlo, spánek, pohyb ad.) i raných psychických potřeb, jako je bezpečí, láska, intenzita podnětů či pravidelný životní rytmus. Tím, že rodina tyto potřeby naplňuje, si může dítě na své okolí snadno přivyknout a vroucně jej prožívat – být v něm doma. Díky tomuto vznikají optimální podmínky pro ranou aktualizaci potencialit rozvoje.

Za druhé, rodina uspokojuje potřebu organické přináležitosti dítěte, myslíme tím potřebu domova a potřebu mít „svého člověka“ (otce či matku) a identifikovat se s ním. Když dítě cítí náruč rodičů a může se nechat „vložit“ do jejich péče bez obav a zábran, je to prostředek vytvoření základní životní jistoty. Naplnění této potřeby spočívá v tom, že si dítě uvědomí, že patří do láskyplných a spolehlivých mezilidských vztahů.

Za třetí, rodina od útlého věku představuje pro dítě prostor pro jeho aktivní projev, seberealizaci a spolupráci s druhými. V ní se formuje a také rozvíjí vědomí sebe sama jako aktéra, subjektu či původce událostí. Dítě si uvědomuje, že je činné a jednající a skrze své jednání se sbližuje se lidmi a se světem kolem něj.

Za čtvrté, rodina pomalu uvádí dítě do vztahu k věcem, rodinnému vybavení – k domácnosti, cenným předmětům, přístrojům i nástrojům. Mimoděčně i záměrně vede dítě či

jedinice k tomu, aby tyto předměty chápalo jako hodnoty, které pro rodinu a její členy něco znamenají. Tyto hodnoty máme dle určitých pravidel používat, udržovat v pořádku a chránit. Dítě má hojnost příležitostí pozorovat druhé, jak s předměty zacházejí, jak je kupují, opravují, uchovávají či jak jim na nich záleží. Pro dítě to má nedozírný význam, jelikož zde pozorujeme význam pro kultivaci dítěte a dospívajícího ve vztahu k hmotnému a předmětnému světu.

Za páté, rodina hraje klíčovou roli v utváření identity dítěte včetně chápání sebe sama jako dívky/chlapce. K tomuto utváření mohou napomoci vzory otce, matky, dědečka, babičky nebo zkušenosti se sourozencem.

Za šesté, rodina v sobě uchovává působící vzory a příklady. Díky napodobování chování lidí v jeho okolí se dítě učí vidět v druhém člověku osobnost a samo se chce stát osobností. Díky tomu pak dokáže chápat druhého člověka a naučit se vcítovat do ostatních.

Za sedmé, rodina hraje klíčovou roli v rozvoji morálního vědomí jedince (dítěte). Přesněji zakládá, rozvíjí a upevňuje vědomí zodpovědnosti, povinnosti, úcty a ohleduplnosti jako něco samozřejmého co do života patří a je jeho neoddělitelnou součástí. Nejvíce se tenhle proces projevuje, když je dítě zapojováno do společných činností rodinného kolektivu (činnosti zájmové, pracovní, herní, rekreační a další).

Za osmé, rodina poskytuje cestu do mezigeneračních vztahů a díky tomu dítě více a hlouběji pronikne do chápání lidí různé věkové kategorie a i různého postavení. Rodina dítě včleňuje nejen do rodiny nukleární, ale i do rodiny v širším slova smyslu (teta, strýc, prarodiče) nebo i do rodin známých a přátel.

Za deváté, rodina navozuje v dítěti představu o okolí, o společnosti a světě prostřednictvím rodičů, prarodičů, příbuzných, sourozenců a přátel. Dítě si uvědomuje svět nejrůznějších občanských povinností, různost profesí, ale vnímá také pokušení a problémy, kterým je potřeba čelit a vypořádat se s nimi. Dítě se samo poté rozhodne, jak s poskytnutými informacemi a vlastními zkušenostmi bude na svět nahlížet. Tedy jestli tento svět bude přijímat, anebo se vůči němu bude kriticky distancovat.

Poslední funkcí rodiny, tedy desátou, je fakt, že rodina je místem, kde se členové rodiny svěřit, dostat radu a pomoc, očekávat moudré rady a v neposlední řadě obdržet citlivé a trpělivé vyslechnutí. Rodina je útočištěm pro člověka, když je bezradný. Tato funkce rodiny má význam v době, kdy dítě vstoupí do školy a prožívá své první úspěchy či neúspěch. Dále v krizích života funguje jako určitý zdroj rovnováhy a možná i naděje a pochopení. Obecně se obavy a nejistoty

lépe překonávají, když víme, že máme chápající prostředí, kde můžeme požádat o pomoc nebo radu. (Helus, 2015, str. 613–622)

Z těchto deseti funkcí pro nás plyne, že rodina je důležitou sociální skupinou pro jedince a že na něj působí nejen jako činitel individualizace a utváření vlastní identity, ale také jako velmi významným činitel socializace. Pro dítě je rodina důležitou složkou, a proto nemohou být všechny její funkce jednoduše nahrazeny.

Abychom se mohli podívat na příbuzenské vztahy v rodině a zároveň na jejich linie, musíme si nyní vymezit dva pojmy, a to patrilinearitu a matrilinearitu.

3.2 Patrilinearita

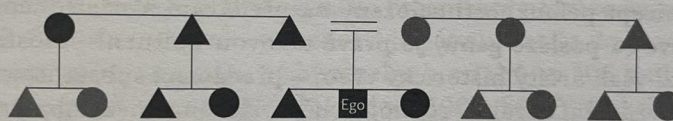
Patrilineární descendance je určitou variantou vytváření příbuzenských vztahů mezi předky a potomky, kdy dochází k omezení velkého okruhu příbuzných, protože jedna (mateřská) strana této filiační vazby je v každém intergeneračním kroku opakovaně diskriminována. V rámci této diskriminace dochází k omezení širě reprodukčně-biologických spřízněných jedinců na základě pohlaví předků, kteří jsou společní. V případě patrilineární descendance je pro definici vztahů potomků a předků sociálně akcentována filiační vazba mezi potomky a muži a do pozadí se dostává filiační vazba mezi potomky a jejich ženskými předky. Dopadem tohoto pravidla poté vzniká descendenční patriline (patriline), která je tvořena pouze potomky mužských předků. Jedinci, kteří patří do patriline, bývají označováni buď jako agnát¹, nebo patrilineární příbuzní. Někdy se také nazývá agnátní descendencí. O patriline se někdy hovoří jako o tzv. agnátním řetězci nebo zjednodušeně jako o mužské rodové linii. Patrilineární descendenční skupiny vznikají právě kolem těchto řetězců. V těchto skupinách jsou tedy pouze muži, kteří předávají členský status a sociálně reprodukuje, součástí jsou samozřejmě i ženy, ale hlavní jsou mužští předkové a potomci.

Diskriminace ženských předků a potomků vede k vyloučení určitých příbuzných jako příbuzných blízkých, a naopak k akcentaci příbuzenské blízkosti v případě příbuzných jiných typů: patrilaterální paralelní bratraci a sestřenice (pl//C) jsou vždy členy stejné patriline jako Ego, patří tedy do skupiny jeho blízkých příbuzných. (Skupnik, 2010, str. 78)

Naopak bratraci a sestřenice křížoví (XC) jsou členy jiných patriline, jedná se o členy, kteří jsou považováni za příbuzné vzdálenější, anebo nejsou za příbuzné považováni vůbec.

¹ agnát = označení pochází z latinského termínu a znamená příbuzné v mužské linii, ti kteří se do ní narodili (Skupnik, 2010)

OBR. 4/3. Pozice //C a XC v patrilineích (tmavé symboly reprezentují patrilineární příbuzné Ega).

Obrázek 2: Pozice //C a XC v patrilineích

Zdroj: Skupnik, 2010, str. 79

V České republice v příbuzenských vztazích své příbuzné tímto způsobem nediskriminujeme, tato pravidla se nám mohou zdát nesmyslná či násilná. Ale co se týče pravidla předávání příjmení po otcovské linii, tak v tomto případě jsme spojeni s patrilineárními pravidly. Potomci tedy přebírají příjmení nejčastěji po svém otci, ale v dalších generacích je předávají hlavně synové, jelikož ženy často přebírají příjmení svého manžela při sňatku, když vstupují do manželství. (Skupnik, 2010, str. 76 – 80)

3.3 Matrilinearita

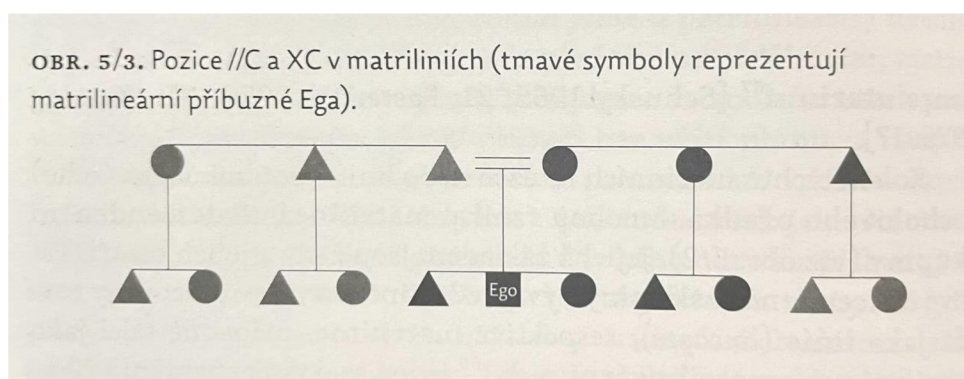
Matrilinearita není tak častá jako patrilinearita, ale jelikož je opoziční k výše zmíněnému pojmu, tak si ji také představíme. Matrilineární descendance je dalším unilineárním příkladem stejně jako patrilineární vytváření vztahu mezi předky a potomky. (Schneider, 2018, 229–230) Jak bylo zmíněno výše, neobjevuje se v tolika společnostech, početně se objevuje zhruba ve 21 %, zatímco patrilineární se objevuje ve 42 % společností. V matrilinearitě také dochází k omezení okruhu příbuzných, diskriminována je zde filiační vazba po mužské linii.

Zdůrazněna je zde vazba mezi ženskými potomky a předky, kdy součástí jsou samozřejmě i muži, ale důležitější jsou předci ženského pohlaví v ascendentních generacích a potomky žen v descendentních generacích, tedy v matrilineárních descendentních liniích. Příbuzenské vztahy jsou ustavovány jen podle žen, dané descendenční linie můžeme jinak také nazývat jako uterinní řetězce, analogicky k agnátním řetězcům v předchozí podkapitole.

Uterinní nebo matrilineární rody jsou vícegenerační příbuzenské skupiny vzniklé z potomků ženských (lineárních) předků. Pravidla v matrilineární descendenci zdůrazňují úlohu žen při vytváření příbuzenských vztahů, dochází tedy k diskriminaci mužů ve všech oblastech. Ženy přebírají všechny sociální úlohy, ale i muži plní ve svých matrilineích několik funkcí,

mohou například reprezentovat ženu politicky ve vnějším světě. Pouze ženy předávají členský status svým potomkům a reprodukují matrilinei sociálně. (Skupnik, 2010, str. 108 – 109)

V tomto aspektu jsou tedy strukturálně zrcadlovým obrazem patrilineárních systémů, a proto dosahují zrcadlově stejných strukturačních efektů jako ony: matrilineární paralelní bratřenci a sestřenice (//C) jsou členy matrilineie jako Ego (a patrilaterální //C v případě existence pouze dvou exogamních linií taktéž), ale křížoví bratřenci a sestřenice (XC) jsou vždy členy matrilinei jiných, svých mateřských. (Skupnik, 2010, str. 109 – 110)

Obrázek 3: Pozice //C a XC v matrilineích

Zdroj: Skupnik, 2010, str. 110

Jak v případě patrilineárních, tak i v případě matrilineárních pravidel bývají někteří příbuzní stejně vzdálení (ze západního hlediska) vnímáni jako bližší a jiní jsou bráni jako vzdálenější. (Skupnik, 2010, str. 110)

3.4 Pravidla postmaritální rezidence

Postmaritální rezidence je v antropologii spojena s manželstvím a má určitá pravidla. Tyto pravidla jsou institucionalizované kulturní vzorce, které určují, kde bude nově vzniklý manželský pár bydlet a věnovat se následně rodičovství. Koncept rodiny jako příbuzenské skupiny, která je konstruována s užitím filiačních a afinních vazeb, se setkává se záměrem rezidenční skupiny a běžně jí ve společnosti nazýváme jako domácnost. Předpokládá se, že právě manželství (běžně v západní kultuře) je prvním krokem vzniku domácnosti a založení rodiny. Avšak dnes se domácnosti formují ještě před vznikem manželství nebo také existují nesezdaná soužití a ta také vytvářejí domácnosti. Proto někdy nemluvíme o postmaritální rezidenci, ale jen obecně o rezidenčních pravidlech. Existují tři možná rezidenční pravidla.

Prvním z pravidel je patrilokální rezidence, jedná se o pravidlo, kdy se nový manželský pár stěhuje do domácnosti k rodině manželova otce, nebo založí svou domácnost v blízkém

okolí. Muž tedy zůstává po uzavření manželství v původní rezidenční skupině (rodině) a žena se stěhuje ke své tchýni a k tchánovi. Manželka se tedy přidala do domácnosti, která je složená z manželova otce a matky, jejich svobodných dětí ženského i mužského pohlaví a ženatých synů spolu s jejich manželkami a dětmi. Jedná se o rodinu třígenerační, která se se může také nazývat, jako patrilokální rozšířená (extendovaná) rodina. Právě o rozšířené rodině mluvíme v případě, kdy se skládá ze tří a více generací. Tyto patrilokální rozšířené rodiny fungují víceméně jako korporované jednotky, členové podléhají určitému stupni kontroly a kontrolorem je zakladatel domácnosti. Zakladatel domácnosti také nakládá s veškerým majetkem dané patrilokální rezidence. (Skupnik, 2010, str. 296 – 298)

Matrilokální rezidence je přesným opakem patrilokace, po uzavření manželství v rámci této rezidence muži následují svou manželku do domácnosti a rodiny jejich rodičů nebo do jejich blízkého okolí. Když bude aplikováno toto pravidlo, vzniknou matrilokální domácnosti a rozšířené rodiny, které se skládají z matek, jejich manželů, jejich neženatých synů i neprovdaných dcer. Jsou zde i dcery provdané, jejich manželé a potomci. Takové rezidenční skupiny prochází stejným vývojovým cyklem, jak už bylo zmíněno u patrilokální rezidence. Všichni členové takové rodiny pocházejí ze stejné matrilinie kromě mužů, kteří přišli do rodiny jako manželé jejich ženských členů.

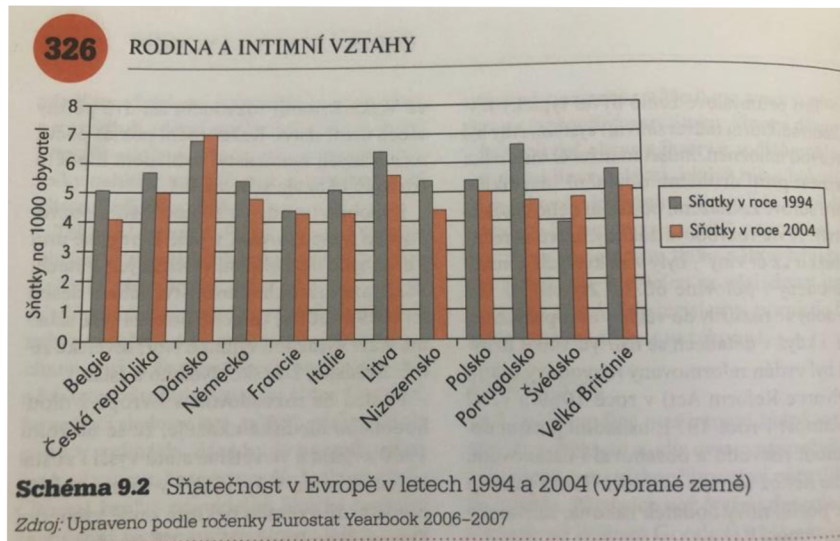
Neolokální rezidence je poslední z typů rezidencí. U nás v České republice je nejvíce frekventována právě neolokální rezidence. Jedná se o pravidla, kdy by měl každý z manželů opustit svou první domácnost a nový manželský pár by měl založit vlastní domácnost mimo bydliště své rodiny. Rodina (domácnost) se skládá jen z generace rodičů a neženatých mužských a neprovdaných ženských potomků. Právě tato forma rodiny – manželská monogamní rodina byla označena za elementární, nukleární či konjugální rodinu. V počátku vzniku této rodiny stojí manželský pár samostatně. (Skupnik, 2010. str. 294 – 296)

3.5 Rozvod

V mnoha zemích světa se dlouho manželství, které předchází rozvodu, považovalo za de facto nezrušitelné. Rozvod byl povolen jen omezeně, musel k tomu být pádný důvod, například manželství nebylo „konzumováno“, tedy završeno. Dnes je ale rozvod podle zákona možný prakticky ve všech zemích světa kromě Malty a Filipín. Lidé z Malty ale mohou dosáhnout rozvodu v zahraničí, pokud se tam oba nebo jeden z páru zdržují. Pro průmyslové země dříve býval typický kontradiktorní systém. Aby k rozvodu mohlo dojít, musela manželka nebo manžel vznést proti tomu druhému obvinění (například cizoložství nebo surové

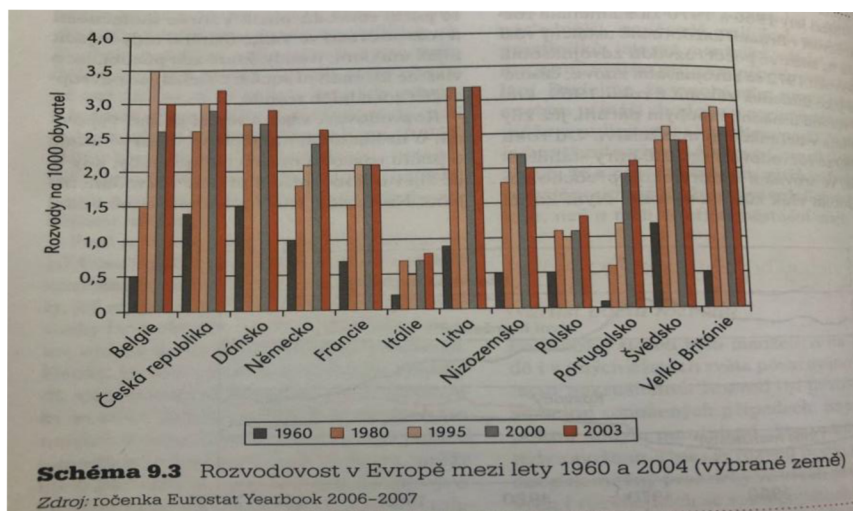
zacházení). První rozvodové zákony, které v některých zemích neřešily vinu, byly zavedeny v 60. letech 20. století a později se rozšířily do všech evropských zemí.

Postupně po ustanovení těchto zákonů narůstá počet rozvodů ve většině zemí. Také u nás klesá míra sňatečnosti. Jak to vypadalo v letech 1994–2004 se můžeme podívat na grafech níže. (Giddens a Sutton, 2013, str. 324)

Obrázek 4: Graf Sňatečnosti v Evropě v letech 1994–2004

Zdroj: Giddens, Sutton, 2013, str. 326

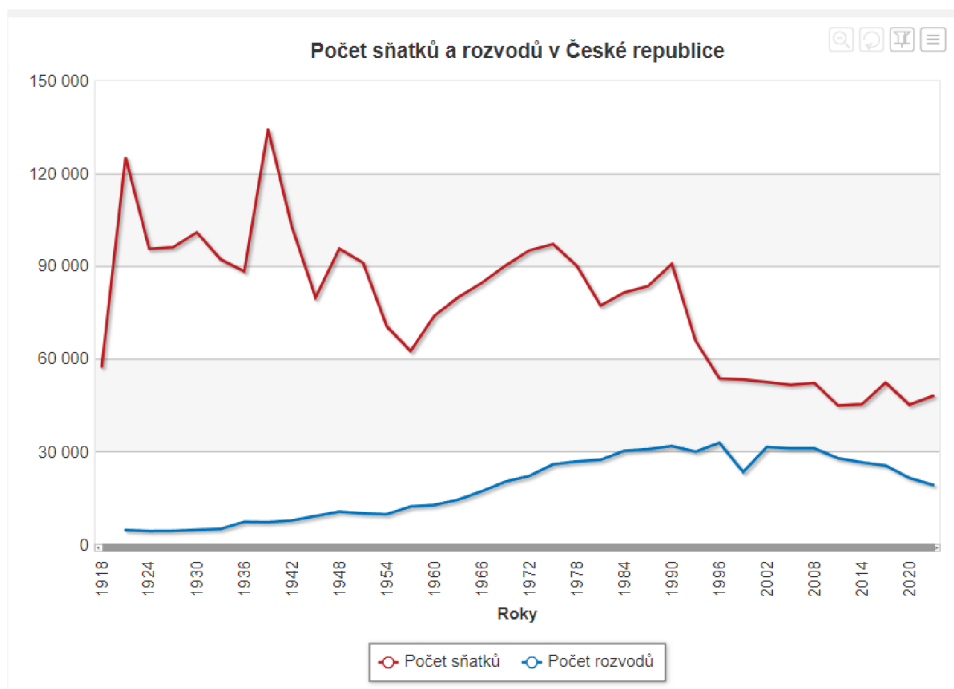
Obrázek 5: Graf Rozvodovosti v Evropě mezi lety 1960 a 2004

Zdroj: Giddens, Sutton, 2013, str. 326

Rozvodovost nemusí nutně vypovídat o nešťastném manželství. Jelikož údaje, grafy a tabulky nezahrnují úplně vše, údaje o počtu rozvodů nám například neukáží případy, kdy lidé žijí v odloučení, ale rozvedení nejsou. Nebo lidé, kteří jsou v manželském svazku, nešťastní, se někdy rozhodnou i přesto zůstat spolu.

Proč se rozvod stává běžnějším? Předpokládáme, že se nejedná o jediný faktor, ale faktorů je několik, které souvisejí se širšími sociálními změnami. Jedním z příkladů může být ten, že žena už může být sama nezávislá a nepotřebuje nutně být v manželství, aby byla ekonomicky zajištěná. Dalším důležitým faktorem může být rostoucí tendence, kdy se manželství hodnotí podle míry osobního uspokojení. (Giddens, Sutton, 2013, str. 324 – 328)

V České republice podle ČSÚ v první polovině padesátých let 20. století končila rozvodem zhruba jedna desetina manželství. Poprvé v roce 1975 byla překonána hranice 30 %. V letech 2005–2010 rozvodovost stagnovala na úrovni 47–50 %. V roce 2010 poté byla zaznamenána rozvodovost 50 %. Do roku 2012 došlo k poklesu počtu na úroveň, která byla na počátku nového tisíciletí. V roce 2023 bylo uzavřeno 48 268 sňatků a došlo k 19 453 rozvodům. (Český statistický úřad, [cca 2024])

Obrázek 6: Graf sňatků a rozvodů v České republice

Zdroj: Český statistický úřad, [cca 2024]

EMPIRICKÁ ČÁST

4 Narativní analýza

V rámci praktické části bude k analýze literárních textů a zachycení variability rodinného soužití v čítankách využívána narativní analýza. Nejdříve si narativní analýzu představíme teoreticky. Narace se stala trendem, moderním přístupem, který začíná používat čím dál tím více badatelů, a to jak v sociálních vědách, tak například i v lingvistice. Skutečnost je, ale jiná narace je staré téma, které můžeme vystopovat až do antiky. Najít téma narace můžeme například v díle Aristotelově Poetika. „*Současné oživení zájmů o roli vyprávění v různých dimenzích společenského života souvisí s jeho uznáním jako důležitého sociálního fenoménu.*“ (Bačová et al., 2000, str. 57) Ve všech společnostech je vyprávění přítomno vždy a všude. Počátky vyprávění se překrývají s počátky historie lidstva, lidé snad nikdy bez vyprávění nebyli. Každá společenská vrstva a sociální skupina má svůj příběh. Vyprávění je transhistorické a transkulturní a zároveň je globálním fenoménem. Vyprávění a život jdou ruku v ruce. Příběhy jsou nejčastěji předávané formou vyprávění, rozšiřují ve společenských vědách paletu výzkumných metod. Užití vyprávění jako popisné či výzkumné metody proniká do mnoha vědních oblastí. Za diskurzivní formu předávání poznatků lze považovat vyprávění.

S vyprávěním se můžeme setkat nejen v historických vědách, ale s vyprávěním společenského či životního příběhu byli osloveni rovněž lingvisté a literární teoretici. U nás se česká literární věda zabývá analýzou vyprávění a poetiky od dvacátých let dvacátého století, dále se o toto téma zabývají filozofové, psychologové i antropologové. Přestože kvalitativní studie libovolně používají pojem narativní analýza a narativ, vymezení daných termínů nalezneme jen vzácně. Narativ můžeme vymezit jako diskurz, který popisuje souvislosti mezi událostmi a popisem, se myslí právě vyprávění. Za narativní výzkum pak můžeme považovat každou studii, jež analyzuje či užívá narativní materiál. Narativním materiálem pro výzkumníka může být jednak individuální životní příběh získaný například pomocí interview nebo literární dílo nebo také terénní poznámky antropologa, který zapsal své vlastní pozorování formou osobních dopisů či jako příběh (vyprávění). (Gulová a Šíp, 2013, str. 383 – 387)

Hlavním cílem narativní analýzy je objevit pravidelnosti v tom, jak lidé vyprávějí své příběhy nebo jak podávají své promluvy, soudí Russel H. Bernard. (Bernard, 2002, s. 451) V souladu s Bernardem, Roberto Franzosi tvrdí, že narativní analýza je popis a rozbor příběhu. Postup spočívá v hledání toho, co mají různorodé příběhy společné a jaké archetypy se

v příbězích opakují. Jednoduše můžeme říci, že cílem narativní analýzy je preparace jakési hlavní kostry vyprávění – popíšeme základní události v jejich přirozeném chronologickém a logickém řádu. Jako příklad si můžeme uvést ruského literárního formalistu Vladimira J. Proppa, který rozdělil sedm základních charakterových vlastností v ruských lidových příbězích: Dárce, Pomocník, Zloduch, Sužovaná osoba a její otec, Hrdina, Odesílatel a Falešný hrdina. Narativní analýza tak může sloužit k detekci strukturální podobnosti mezi příběhy, můžeme tedy hledat, co příběhy mají společné nebo čím jsou odlišné. (Gulová a Šíp, 2013, str. 387)

4.1.1 Postup narativní analýzy

Hlavním cílem bakalářské práce je rekonstruovat rodinu jako sociální konstrukt a zachytit variabilitu rodinného soužití v literárních textech (čítankách) pro 2. stupeň ZŠ. Ke sběru materiálu pro narativní analýzu lze využít různé techniky, nejčastěji se jedná o narativní rozhovor, v případě této práce se bude jednat o literární texty v čítankách pro šestý až devátý ročník. Dílčím cílem empirické části je na základě narativní analýzy čítankových textů identifikovat přítomnost narativů zakotvujících preferovanou pojetí rodiny jako instituce a podoby skupinových vztahů v rodině. Vzhledem k dílčímu cíli se snažíme v čítankách najít, jaké typy rodinného soužití se v textech objevují, jaké typy rodin můžeme vypočítat a jaké funkce rodina plní.

Čermák a jeho spolupracovníci se zabývali narativní analýzou ve čtyřech kategoriích. Podle paní Lieblichové Čermák a kolektiv zmiňují dva přístupy k narativní analýze holisticko – kategoriální a obsahově – formální. Nás v rámci čítankových textů zajímá první otázka: O jakém rodinném typu soužití text pojednává a druhá otázka, jaké funkce rodiny se ve vybraných textech objevují. V tabulce ještě jako třetí část můžeme zmínit postavy, které se v daném příběhu objevují, a tak určit typ rodiny. Tabulka níže bude uvedena u jednotlivých příběhů, které se tematicky dotýkají rodiny, jako třetí část budou přidány postavy, abychom mohli určit typ rodiny. (Řiháček et al., 2013, str. 77–78)

Dimenze	Obsahová	Formální
Holistická	Jaké funkce rodiny se ve vybraných textech objevují?	O jakém rodinném typu soužití text pojednává

Pro nás bude nejlepší vybrat model obsahově – formální na úrovni holistické, jelikož nás zajímá, jaké soužití je v čítankových textech preferováno a jaké narativy se zde objevují spolu s funkcemi daného soužití (typu rodiny). (Řiháček et al., 2013, str. 77–78)

4.2 Čítanka pro 6. ročník základní školy nebo primy na víceletých gymnáziích

První čítanku, která bude zahrnuta do narativní analýzy, vydalo nakladatelství Nová Škola, s. r. o. v roce 2022. Schválena byla MŠMT dne 13. 5. 2021. Kniha má 194 stran a je rozdělena do deseti tematických celků. Tematické celky: S podzimem do školy, Vznik země a život na ní, Život v pravěku a starověku, Zima, Večer s moderní pohádkou, Život v rodině a mezi lidmi, Já a moji kamarádi, Místo, kde žiji, Cesty za dobrodružstvím a Prázdniny klepou na dveře.

Názvy textů + otázky Podle čísla poznáme, do kolikátého tematického celku text patří.	O jakém typu rodinného soužití příběh vypráví?	Jaké funkce rodiny se v příběhu objevují?	Postavy (které se objevují navíc) + typ rodiny, který můžeme pomocí postav vyvodit.
1 – Ta přezdívká mě štve	maminka + tatínek = monogamie, syn	emocionální – problém šikany ve škole, vypořádávání rodičů se šikanou a pomoc vlastnímu dítěti	úplná rodina
2 – Proč si Noe vybral holubici?	otec + matka = monogamie, děti	reprodukční (zachování lidského rodu)	úplná rodina, další členové rodiny, bratři a sestry od Noeho a další = rozšířená rodina
3 – Medvědovi se neubráníš ani neutečeš	otec a syn	výchovná emocionální – záchrana syna	neúplná rodina
3 – Višnu	Bůh Višnu a jeho tři manželky: Lakšmí, Sarasvátí a Gangu = polyandrie		úplná rodina
3 – Sisyfos	manželka a manžel = monogamie, bez dětí		
3 – Útěk z Pompejí	tatínek, matka = monogamie, dcera	emocionální (záchrana rodiny před živelným neštěstím)	úplná rodina
4 – S dárky jsem letos špatně dopadl	tatínek + maminka = monogamie, syn	výchovná	úplná rodina, strýc = rozšířená rodina
4 – Děvčátko se sirkami	otec a dcera	Základní funkce rodiny zde	neúplná rodina a také afunkční

		neprobíhají, děvčátko umírá venku v zimě.	
5 – Sen	muž a žena = monogamie	ekonomická (zajištění do budoucna)	
5 – O Konrádovi, který psal nosem	maminka a syn	výchovná	neúplná rodina
6 – Moje první ryba	rodiče = monogamie, syn	výchovná (zájmová, chytání ryb)	úplná rodina, objevuje se zde i strejda = rozšířená rodina
6 – Klapzubova jedenáctka jede do světa	otec a matka = monogamie, 11 dětí	výchovná (podpora v zájmové činnosti)	úplná rodina
6 – Starší sourozenec	rodiče = monogamie, dva synové	emocionální	úplná rodina
6 – Alan onemocněl dětskou obrnou	rodiče = monogamie, syn	emocionální (nemocné dítě, obrna)	úplná rodina
6 – Moji rodiče	rodiče = monogamie, 6 dětí	emocionální výchovná ekonomická – se vzhledem k počtu dětí špatně plnila	úplná rodina, zmíněná i babička = rozšířená rodina
6 – Jak jsem to schytl	rodiče = monogamie, syn	výchovná	úplná rodina, teta = rozšířená rodina
6 – Tatínkovy housle	rodiče = monogamie, děti	emocionální výchovná	úplná rodina
6 – Poselství Chryzantém	matka a dcera	výchovná	neúplná rodina
7 – Tramvaj plná strašidel	rodiče = monogamie, syn		úplná rodina
7 – Nové stavení	otec, strýc, jejich manželky, oba dva páry = monogamie a děti	výchovná ekonomická	úplná rodina, spolu s nimi žijí i strýc, teta a jejich děti rozšířená rodina
8 – Boj s démonem z hlubin	otec a syn	výchovná	neúplná rodina
10 – Parníkem na Saltkrakan	otec a jeho čtyři děti	výchovná emocionální	neúplná rodina
10 – Prázdniny s pradědečkem	otec a syn	výchovná	neúplná rodina, dále se objevuje pradědeček = rozšířená rodina

Příběhy zaznamenaná v tabulce zdroj: Bičanová a Dymáčková, 2022

Do narativní analýzy jsme vybrali pouze texty, které se tematicky hodí k rodině a kde se objevoval určitý model rodinného soužití. Podle postav jsme nadále byli schopni vyvodit, o jaký typ rodiny se jedná, a pokud se v ukázce objevovala nějaká z funkcí rodiny, byla do tabulky také zařazena. V této čítance byl věnován jeden okruh přímo životu v rodině a mezi lidmi, odkud také pochází nejvíce textů, které byly zařazeny do narativní analýzy, textů bylo celkem osm. Druhý okruh, který se nejvíce zabýval soužitím v rodině, byl třetí okruh s názvem život v pravěku a starověku. Jako hlavní narativ se v této čítance objevuje monogamie v rámci

rodinného soužití, takže monogamii považujeme za hlavní narativ v rámci soužití rodiny. Monogamie je u nás zcela běžná a také jediná je právně dovolená. Další dva narativy, které jsou u nás také běžné, se v analýze potvrdily a jedná se o úplnou nebo neúplnou rodinu. Určitým typem rodiny je i rodina širší, ale ta se v této čítance nejevila jako hlavní.

Co by se měli žáci v rámci těchto textů naučit? Určitě sem můžeme zařadit mnoho očekávaných výstupů jak z českého jazyka a literatury, tak z výchovy k občanství. Žák dokáže samostatně pracovat s textem, vytvořit hlavní myšlenku textu a udělat si výpisky z textu, například, jaký typ soužití se v textu objevuje. Žák dokáže popsat vztahy v rodině a její fungování. Žák dokáže klasifikovat typy rodin a uvést příklady k jednotlivým typům rodin. Žák dokáže popsat rozdíl mezi monogamií a polyandrií. Žák dokáže obhájit rodinu jako instituci, ve které sám žije. Na základě textů dokáží žáci definovat základní funkce rodiny a popsat je.

Těmito tématy neplníme se žáky jen očekávané výstupy, ale rozvíjíme i klíčové kompetence, které jsou také důležité. První kompetencí, která je rozvíjena kompetence komunikativní, tu můžeme rozvíjet například diskuzí o rodině obecně nebo se zaměřit na jednotlivé ukázky, které jsou nám v textech předkládány. Druhou kompetencí je kompetence k učení ta je rozvíjena pomocí textů a materiálů souvisejících s rodinou, naučíme se díky těmto textům, co je monogamie, jaké jsou typy rodiny a kdo do daných typů rodiny patří. Třetí kompetencí, která je rozvíjena, je kompetence sociální a personální, díky ukázkovým vztahům v rodině, učení práci ve skupině, dokážeme naslouchat lidem kolem sebe.

Průřezové téma, které bychom na tomto místě zařadili, bude osobnostní a sociální výchova, rodina je naším prvním socializačním činitelem, díky kterému poté vstupujeme do světa a hlavně do školy. Žáci dokáží sami rozhodnout, s kým například chtějí trávit čas a s kým ne, s jakými členy rodiny si nejvíce rozumí, za kým z rodiny by žáci šli, kdyby řešili nějaký problém. (Bičanová a Dymáčková, 2022)

4.3 Čítanka pro 7. ročník základní školy nebo sekundy víceletého gymnázia

Druhá čítanka, která bude zahrnuta do narativní analýzy, vydalo nakladatelství Nová Škola, s. r. o., v roce 2019. Schválena byla MŠMT dne 7. 3. 2019. Kniha má 191 stran a je rozdělena do 14 okruhů. Narativní analýza jednotlivých textů proběhne zaznamenáváním do tabulky níže. Vybírány z čítanky budou texty, které se dotýkají tématu rodiny a jejího soužití. Tematických okruhů je 14: O knihách kolem dokola, Svět Fantazie, Cesta po Africe a Austrálii,

Jen se měj, Zvířata a lidé, Bestsellery z knihovny, Na úsvitu dějin, Cesta po Americe, Nebojte se bát, V zemi rostlin, Nepokojná doba, Cesta po Asii, Smrti navzdory a Ty a Já = My.

Názvy textů + otázky. Podle čísla poznáme, do jakého tematického celku ukázka patří.	O jakém typu rodinného soužití příběh vypráví?	Jaké hlavní funkce rodiny se v příběhu objevují?	Postavy (které se objevují navíc) + typ rodiny, pokud lze vyvodit podle postav.
2 – Teta Cassandra vypráví	matka žije sama, Kyra bydlí u tety Kassandry	emocionální	neúplná rodina, teta = rozšířená rodina
3 – Bohatej Farmář	otec žije se svými čtyřmi dětmi	ekonomická – mluví se zde o dědictví	neúplná rodina – chybí matka
4 – Jak jsme chovali užitečné zvíře	otec a matka = monogamie, děti	výchovná – jak se starat o zvíře	úplná rodina, babička, dědeček, bratr a sestřenice = rozšířená rodina
4 – Čarodějnice bez koštěte	babička žije sama se dvěma vnučkami	výchovná	babička, Hana, Dana = rodina rozšířená
5 – Pod Šimovic skálou	maminka, tatínek i syn = monogamie	výchovná – tatínek učí syna chytat ryby	Objevuje se zde i strejda Proček, maminka, tatínek a syn – úplná rodina, strejda – širší rodina
6 – Fotbal	otec a maminka = monogamie, syn a dcera	emocionální výchovná	úplná rodina
6 – Oko nevinosti a zkušenosti	otec, syn a dcera	výchovná	Tim, Pip a otec = neúplná rodina
7 – Říp jako pecen chleba	otec a maminka = monogamie, dcera	výchovná – vlastenectví k ČR	úplná rodina
7 – Dvě Hvězdy	Václav a Drahomíra = monogamie, synové Václav a Boleslav	výchovná	úplná rodina, dále babička Ludmila = rozšířená rodina
7 – Vlastní Životopis	Jan (otec), matka = monogamie, dva synové	emocionální výchovná	úplná rodina
8 – V zajetí Vikingů	otec a matka = monogamie, jejich dětí	reprodukční emocionální	úplná rodina, dále se zde objevuje babička = rozšířená rodina
9 – Květiny a zvířata	otec a matka = monogamie, dvě děti	výchovná	úplná rodina
11 – Husita	matka a otec = monogamie, dítě	výchovná	úplná rodina
11 – Poklad ze snu	Ajzik + Jenta = monogamie, nemají dětí		úplná rodina
11 – Pes v Třicetileté válce	muž + žena = monogamie, tři děti	reprodukční výchovná	úplná rodina
13 – Dívka s pomerančí	otec + matka = monogamie, syn	emocionální	úplná rodina, objevuje se zde i babička = rozšířená rodina
14 – Tajný deník Adriana Molea	otec a syn	výchovná	neúplná rodina

14 – Kdo se líbá naposled	matka a dvě dcery	emocionální	neúplná rodina
14 – Rodina	rodiče = monogamie, děti	výchovná emocionální	úplná rodina
14 – Kolja	Louka (nevlastní otec), matka odejde, syn Kolja	výchovná	neúplná rodina, nevlastní otec (nevlastní rodina)

Příběhy zaznamenané v tabulce zdroj: Vieweghová, 2019

Podle narativního materiálu, který jsme sesbírali, jsme do analýzy daly pouze texty, které se týkaly rodiny, jejího soužití, pokud se v ukázce objevovala nějaká funkce rodiny, byla také zapsána. Podle postav, které v textech vystupovaly, jsme zapsaly typ rodiny. Tematických celků bylo čtrnáct, nebyl zde přímo tematický celek zaměřený hlavně na rodinu, jak tomu bylo u čítanky ze šestého ročníku. Téma rodiny se nejvíce objevovalo v sedmém okruhu Na úsvitu dějin celkem třikrát, poté v okruhu jedenáctém Nepokojná doba také celkem třikrát a nakonec v okruhu čtrnáctém Ty + Já = My celkem čtyřikrát.

Podle sesbíraného materiálu a vypracované tabulky, zjišťujeme, že nejvíce se objevuje narativ monogamie, tedy soužití dvou osob opačného pohlaví spolu s dětmi nebo bez nich, což je typické pro mnoho západních zemí i pro Českou republiku. V některých případech se objevují i matky samoživitelky nebo otec, který žije sám spolu se svými dětmi. V několika textech je hlavním narativem úplná rodina, v čítance pro sedmý ročník se objevuje nejvíce a zároveň je jedním ze základních typů rodiny, o kterých se ve školách učíme. Několikrát se zde objevila i neúplná rodina, takže ji můžeme považovat také za určitý narativ, ale není hlavním narativem, vzhledem k dané čítance. Hodně nám v rodině figurují i další příbuzní, nebo dokonce některé děti, žijí pouze s rozšířenou rodinou, takže širší nebo rozšířenou rodinu můžeme také považovat za určitý narativ, který je typický pro západní kulturu i v České republice.

Co se mají žáci naučit v rámci těchto textů? Můžeme zde zmínit několik očekávaných výstupů, které by zde byli žádoucí. Žák se naučí definovat vztahy v rodině. Žák dokáže objasnit komplikovanost vztahů mezi dětmi a rodiči. Žák dokáže popsat vztahy mezi sourozenci. Žák dokáže analyzovat rodinu z několika úhlů pohledu (typ, soužití). Žák dokáže porozumět různým druhům psaných projevů. Žák dokáže popsat nevlastní rodinu na základě ukázky v čítance.

Jaké jsou rozvíjeny klíčové kompetence: jedna z hlavních kompetencí, která je zde rozvíjena, je kompetence k učení, z hlediska hledání a třídění informací o rodině, dokáže v textu rozeznat základní funkce rodiny a porovnat je s jeho vlastní rodinou, druhá kompetence, která

může být rozvíjena: kompetence komunikativní z hlediska diskuze nad rodinou, jaká je například nejčastější funkce rodiny, kterou žáci znají. Třetí kompetence, která je rozvíjena tak sociální a personální, každý člen v rodině se liší svým chováním a žák se učí chápat důvody jeho chování a také se například maminku a tatínka snaží pochopit, proč něco nemůže dělat jinak. Čtvrtá kompetence, která je rozvíjena – občanská z hlediska pochopení, že každá rodina je odlišná, nemusí mít stejné normy, názory ani tradice.

Spojená může být rodina jako téma i s průřezovými tématy: například Multikulturní výchova, žák by si měl uvědomit, že ne všechny rodiny jsou stejného etnika, ale i, tak by je měl respektovat a například je nezesměšňovat, jen kvůli tomu, že se odlišují. Rozvíjeno může být další průřezové téma, a to Osobnostní a sociální výchova z hlediska komunikace v rodině a obecně mezilidské vztahy, jinak například komunikuju s babičkou než s tetou, generační rozdíl. (Vieweghová, 2019)

4.4 Čítanka pro 8. ročník základní školy nebo odpovídající víceletá gymnázia

Třetí čítanka, která bude zahrnuta do narativní analýzy, vydalo nakladatelství Nová Škola, s. r. o., v roce 2020. Schválena byla MŠMT dne 21. 11. 2019. Kniha má 131 stran a je rozdělena do 11 okruhů. Vybrány z čítanky jako narativní materiál budou pouze texty, které se dotýkají tematicky rodiny a jejího soužití. Tematických okruhů je 11: Literatura doby Pobělohorské, Světová literatura 18. a 1. pol. 19. století, Národní Obrození (konec 18. století až polovina 19. století, Světová literatura ve druhé polovině 19. století, Od Májovců po Lumírovce, Česká společnost ke konci 19. století, Barvy Ameriky, Rakousko – Uhersko a velká válka, Lidským životem krok za krokem a Literární toulky Evropou.

Názvy textů + otázky Podle čísla poznáme, do kolikátého tematického celku text patří.	O jakém typu rodinného soužití příběh vypráví?	Jaké hlavní funkce rodiny se v příběhu objevují?	Postavy (které se objevují navíc) + typ rodiny, pokud lze vyvodit podle postav.
2 – Lakomec	otec, dvě děti – není to úplně funkční rodina, otec je velice chamtivý	Ekonomická – ale v negativním smyslu, otec dětem nic nedovoluje.	neúplná rodina
2 – Rozum a cit	otec + matka = monogamie, dcery	výchovná reprodukční	úplná rodina
2 – Chillonský vězeň	otec + matka = monogamie, tři synové	výchovná emocionální	úplná rodina
3 – Ani Abbé, ani Modrý	otec + matka = monogamie, dítě	emocionální – hodně vzpomínky	úplná rodina
3 – Fidlovačka	muž a žena – rodiče = monogamie, dcera Anna	emocionální	úplná rodina
3 – Vodník	matka a dcera	emocionální	neúplná rodina
3 – Divá Bára	otec a dcera		neúplná rodina
3 – Charakteristika Boženy Němcové, Jana Pankla a Terezie Panklové	otec, matka = monogamie, dcera Božena a další děti	emocionální	úplná rodina

4 – Strašidlo Cantervilské	otec velvyslanec + matka = monogamie, děti	výchovná	úplná rodina
4 – Divoká kachna	otec a matka = monogamie, dcera a syn	výchovná	úplná rodina
5 – Za trochu lásky	matka Ludmila a dcera Sofie	emocionální	neúplná rodina
6 – Z jabkenické myslivny	otec + matka = (monogamie), dcera Žofie	emocionální (vzpomínky)	úplná rodina, prarodiče = rozšířená rodina
7 – Jih proti severu	otec (padl ve válce), dcera Skarlet žije u příbuzných	emocionální výchovná	Příbuzní = rozšířená rodina, strýc, dědeček a teta
8 – Na Západní frontě klid	otec a matka = monogamie, syn a sestra	výchovná emocionální – skrze válku	úplná rodina
9 – Blbej főr	otec + matka = monogamie, dvě dcery	výchovná	úplná rodina
9 – On je fakt boží	rodiče = monogamie, dvě dcery	emocionální	úplná rodina
9 – Divoký pes	matka a dcera	výchovná – dcera dospívá	neúplná rodina
9 – Milostná kouzla	matka a dcera, poté její otec má novou ženu (nevlastní matka + její syn Tom	emocionální – problémy v rodině rozvod rodičů + nová matka	neúplná rodina nevlastní rodina
9 – Jízdenka do Říma	otec + matka = monogamie, dvě dcery	výchovná – starší dcera bere drogy, rodiče nešťastní jelikož se bojí, že selhali	úplná rodina
9 – A co já?	máma+ otec = monogamie, dvě	výchovná – v rámci příchodu dalšího sourozence	úplná rodina

	dcery a syn (miminko)	reprodukční	
9 – Hořké zraní Adriana Molea	rodiče = monogamie, syn	výchovná emociální – rodiče moc emoce nedávají znát, spíše furt kritizují syna	úplná rodina, figuruje zde i babička = rozšířená rodina
9 – Bílý den	matka a syn	emocionální – syn je postižený	neúplná rodina
10 – Den pátý... Medúzy, Krabi, Slávky – Prosté šerové pobřeží	máma + táta = monogamie, tři děti	reprodukční, výchovná	úplná rodina
10 – Chundrula	máma + táta = monogamie, děti, více příkladů rodin a stejný způsob	výchovná	úplná rodina, je zde větší množství popsaných rodin romských jejich zvyky a podobně.
11 – Úžasná dovolená aneb cizí neštěstí potěší!	maminka + otec = monogamie, dvě děti	výchovná	úplná rodina, objevuje se zde i strýc = rozšířená rodina

Příběhy zaznamenaná v tabulce zdroj: Vieweghová, 2020

Do narativní analýzy byly zařazeny pouze texty, které se týkaly tematicky rodiny a jejího soužití jako narativní materiál. Pokud v textu zazněla funkce rodiny či z textu vyplývala, byla do tabulky také zařazena, podle postav jsme byli schopni určit typ rodiny. Tematických celků bylo jedenáct, nebyl zde přímo celek, který by se věnoval čistě rodině, jak tomu bylo například v čítance pro 6. ročník. Téma rodiny a její variability soužití se nejvíce objevovalo ve třetím tematickém celku Národní obrození celkem třikrát a poté v devátém tematickém celku Lidským životem krok za krokem celkem osmkrát, podle počtu v devátém tematickém celku můžeme předpokládat, že měl být zaměřen hlavně na rodinu, jelikož ze 17 textů odpovídalo rodině právě 9. Hlavním narativem variability rodinného soužití je i podle této čítanky monogamie, dále se zde uplatňují narativy úplné a neúplné rodiny, rozšířená rodina zde není stěžejní.

Co se mají žáci v rámci těchto textů naučit? Žák dokáže popsat hlavní téma vybrané ukázky. Žák si dokáže vytvořit vlastní názor na text, který mu je předkládán. Žák dokáže porovnat texty zaměřené na rodinu a najít v textech odlišnosti a podobnosti různých typů rodin. V čítance jsou texty z různých období: žák dokáže porovnat rodinu v první polovině 18. století a rodinu za druhé světové války na základě předkládaných textů. Žák uvede, které citové prožitky a problémy se objevují v souvislosti s rodinou a dokáže posoudit, zda jsou aktuální.

Jaké jsou rozvíjeny klíčové kompetence: jedna z hlavních kompetencí, která je zde rozvíjena, je kompetence k učení, z hlediska hledání a rozdělování informací o rodině, dokáže v textu rozeznat základní funkce rodiny a porovnat je s jeho vlastní rodinou, dokáže rozeznat i funkce, které rodina nenaplňuje. Druhá kompetence, která může být rozvíjena tak kompetence komunikativní například referát před třídou a následná diskuze na vybrané téma, které souvisí s rodinou. Třetí kompetence, která je rozvíjena tak sociální a personální, žák se učí pomáhat doma, snaží se pochopit chování jednotlivých členů rodiny. Čtvrtá kompetence, která je rozvíjena – občanská z hlediska pochopení, že každá rodina je odlišná, různí se nejen typem rodiny (úplná či neúplná), ale i komunikací, názory, tradicemi a podobně.

Spojená může být rodina i s průřezovými tématy: z hlediska v příběhu Chundrula v desátém tematickém okruhu bychom mohli propojit tento příběh s Multikulturní výchovou, protože jsou v příběhu romské rodiny, které mají odlišné normy, tradice a zvyky. Na základě toho, že se příběhy odehrávají v různých zemích a v různých obdobích bychom mohli propojit rodinu s dalším průřezovým tématem: Evropské globální souvislosti žáci poznají a mohou porovnávat rodiny z různých zemí a z různých období. (Vieweghová, 2020)

4.5 Čítanka pro 9. ročník hybridní učebnice pro základní školy a víceletá gymnázia

Čtvrtá čítanka, která bude zahrnuta do narativní analýzy, vydalo nakladatelství Fraus v roce 2021. Schválena byla MŠMT dne 13. 5. 2020. Kniha má 216 stran. Vybrány z čítanky jako narativní materiál budou pouze texty, které se dotýkají tematicky rodiny a jejího soužití. Čítanka je rozdělena do 10 okruhů: Moderní směry a klasická vyprávění ve světové literatuře v 2. pol. 19. a 1. pol. 20. století, Česká literatura na přelomu století (do roku 1918), Česká literatura mezi světovými válkami, Literatura v reakci na traumatické události, V traumatech války a holokaustu (česká literatura 40. až 70. let), Čemu všemu může literatura sloužit, 50. a 60. léta v české literatuře, světová literatura 2. poloviny 20. století, Česká literatura v 70. až 90. letech a Česká a světová literatura naší současnosti.

Názvy textů + otázky Podle čísla poznáme, do kolikátého tematického celku text patří.	O jakém typu rodinného soužití příběh vypráví?	Jaké hlavní funkce rodiny se v příběhu objevují?	Postavy (které se objevují navíc) + typ rodiny, pokud lze vyvodit podle postav.
1 – Blížící se loučení	rodiče = monogamie, dvě děti	emocionální (vzpomínky)	úplná rodina
1 – Vzpomínky uložené v chuti čaje	maminka a dítě	emocionální	neúplná rodina
1 – Těžká noc	Kristina a Karl (rodiče) = monogamie, tři děti	emocionální = nemoc matky	úplná rodina
1 – Zrození George Sand	otec a matka = monogamie dcera	Tento příběh nemá funkci je zde zmíněno jen, v jaké rodině spisovatelka vyrůstala.	úplná rodina
2 – Osobnost Tomáše Garrigua Masaryka	Tomáš + Charlotte (rodiče) = monogamie, děti	emocionální	úplná rodina
3 – Život v podkarpatských vesnicích	otec a matka = monogamie, děti	výchovná ekonomická ve smyslu, že rodiny zde nemají moc peněz (není naplňována)	úplná rodina
3 – Starý husopas chce umřít	otec a dcera	emocionální (dcera se bojí o svého otce)	neúplná rodina
3 – Klidná lež	otec a matka = monogamie, syn Karel	výchovná	úplná rodina
3 – Romantická večeře ve dvou	muž a žena (manželství) = monogamie	bez dětí nejsou plněny základní funkce rodiny	
3 – Poslední syn	matka a syn Toni	emocionální	neúplná rodina
5 – Spalovač mrtvol	otec a matka = monogamie, děti	Nevidím zde funkce rodiny, jelikož manžel zabije svou manželkou, kvůli tomu, že je poloviční Židovka.	úplná rodina, po smrti matky neúplná rodina
5 – Smrt krásných srnců	otec a matka = monogamie, dva synové	emocionální (odchod synů do války)	úplná rodina
6 – Jak jsem se stal učitelem	otec a syn	výchovná	neúplná rodina, objevuje se zde i teta a strýc = rozšířená rodina
8 – Jiní spisovatelé	manžel a manželka Sára = monogamie		
8 – Pod africkým nebem	muž a žena = monogamie, děti	výchovná	úplná rodina, objevuje se zde i babička = rozšířená rodina

9 – Příchod švagra Pepina do rodiny	muž a žena = monogamie	emocionální	úplná rodina, objevuje se zde i strýc Pepina = rozšířená rodina
9 – Nabídka, která se neodmítá	muž a žena = monogamie, nejsou zmíněny děti		
10 – Bez náklonnosti hvězd	otec a matka = monogamie, dcera	emocionální (dcera má rakovinu)	úplná rodina
10 – Záhadné zmizení	muž a žena (přítel a přítelkyně) kohabitace		
10 – Tajemné jezero	babička a děda = monogamie, vnučka Nami, která žije u nich doma	výchovná	rodina rozšířená, kvůli babičce a dědovi

Příběhy zaznamenané v tabulce zdroj: Šebesta et al., 2021

Do narativní analýzy, jak už bylo zmíněno i u předešlých čítanek, jsou zařazeny pouze texty, které se tematicky dotýkají rodiny a jejího soužití. Díky postavám, které byly v textech zmíněny, jsme byli schopni určit typ rodiny, popřípadě, pokud se jednalo o více postav, byl zde uveden, dvojí typ rodiny. Pokud byla v textu objevená některá ze základních funkcí rodiny, zaznamenali jsme ji do tabulky. V čítance pro devátý ročník se rodinou nejvíce zabýval okruh třetí: Česká literatura mezi světovými válkami, a to celkem pětkrát. Druhý okruh, který se částečně věnoval rodině, byl okruh první: Moderní směry a klasická vyprávění ve světové literatuře v 2. pol. 19. a 1. pol. 20. století. V posledním okruhu, kde téma rodiny bylo zaznamenáno celkem třikrát, byl okruh: Česká a světová literatura naší současnosti. Jako hlavní narativ z hlediska rodinného soužití je monogamie, stejně jako u tří předešlých čítanek, monogamii tedy celkově považujeme za hlavní narativ této analýzy. Další dva narativy, které se zde objevily v souvislosti i se třemi předešlými čítanekami je úplná a neúplná rodina, tyto narativy jsou známé, ve škole se o nich běžně učíme.

Co by se měli žáci v rámci těchto textů naučit? Očekávaných výstupů je několik, ale mnoho z nich už bylo řečeno u čítanek výše. Tato čítanka se dotýká i současné literatury: žák dokáže porovnat rodinu v různých obdobích a také dokáže porovnat rodinu dnešní v postmoderní společnosti například s rodinou tradiční na základě textů uvedených v čítanekách. Žák dokáže popsat vzájemné vztahy v rodině. Žák dokáže objasnit, proč rodina není zcela úplná nebo proč v rodině nejsou plněny základní funkce rodiny.

Díky textům, které se váží k rodině, nemusíme pouze naplňovat očekávané výstupy, ale rozvíjet i klíčové kompetence. Základních klíčových kompetencí je sedm a my si zde uvedeme některé z nich. První kompetence, která může být rozvíjena, je kompetence komunikativní,

například diskuze, proč rodina neplní základní funkce, jaké jsou důvody. Další kompetencí je kompetence k učení, například na základě informací ve vybraných literárních textech o rodině se žák naučí termíny, které k rodině patří (formy rodiny, variabilita soužití).

Průřezové téma, které zde můžeme zařadit je Osobnostní a sociální výchova. Rodina je pro nás první sociální skupinou, do které patříme, učíme se v rodině různým typům chování, napodobujeme maminky a tatínky. Učíme se respektovat i rodiny, které se od nás nějakým způsobem podle nás odlišují, protože, i když dělají něco jinak než my, nedělá to z nich špatnou rodinu. (Rámcový vzdělávací program pro základní vzdělávání, 2023)

5 Shrnutí

Součástí narativní analýzy byly čtyři čítanky, jedna pro šestý ročník, druhá pro sedmý ročník, třetí pro osmý ročník a čtvrtá pro devátý ročník základní školy, všechny čtyři čítanky by se daly použít i na víceletých gymnáziích. Všechny čítanky byly také schváleny MŠMT.

Rodina jako klíčové téma se objevovala v každé z vybraných čítanek, průměrný počet textů v jedné čítance byl okolo dvaceti. Preferovanou a zároveň nejčastější variabilitou rodinného soužití je monogamie, což nám dokazuje i narativní analýza, jelikož z 88 textů, které byly sesbírány jako narativní materiál z čítanek pro šestý až devátý ročník, pouze jeden pojednává o polyandrii. Hlavním narativem, který dodnes v rodině zůstává, je soužití monogamní, tedy muž a žena společně s jejich vlastními či adoptovanými dětmi žijí v jedné domácnosti. V kapitole první jsme si rodinu popsali od tradiční až k postmoderní, ale podle výsledků narativní analýzy se dnešní rodina od rodiny tradiční v 1. polovině 19. století moc neliší. Došlo k určitým změnám, ale rodina je stále primárním socializačním činitelem v socializaci dítěte, je pro něj první sociální skupinou, do které patří a zároveň se do ní rodí.

Hlavními funkce rodiny jsou stále: výchovná, emocionální, ekonomická a reprodukční. Děti jsou předmětem skoro každé ukázky, která byla do analýzy zařazena, takže reprodukční funkce je naplňována, objevil se zde pouze malý počet párů, kteří děti neměli. Výchovná funkce se dle analýzy objevovala nejvíce společně s funkcí emocionální, v ukázkách se objevila například i šikana a vypořádávání rodičů se šikanou, s nemocí dítěte, postižením nebo se smrtí. Funkce ekonomická v textech nebyla tak viditelná jako ostatní funkce, kromě pár příběhů, kde rodina například neměla peníze a byl zde i popis rodiny, která žila v chudobě (viz příběh: Život v podkarpatských vesnicích).

Rodinu jako sociální skupinu jsme si představili, v kapitole druhé spolu s jejími typy. V textech se objevily dva hlavní narativy, a to rodina úplná a neúplná, podle analýzy se rodiny úplné objevovaly více než rodiny neúplné, ale v dnešní době jsou oba typy v západních zemích a ČR stále zastoupeny, stejně jako je nám předkládáno v čítankových textech. Rodinou úplnou míníme rodinu nukleární, která se skládá z otce, matky a jejich dětí. V několika textech byla i rodina rozšířená (širší), ale čítanky neobsahovaly velké množství textů o rozšířené rodině.

Rodina jako instituce byla popsána v kapitole třetí, kde jedním z témat byl i rozvod. V textech se objevují neúplné rodiny, takže můžeme předpokládat, že v těchto rodinách mohlo dojít k rozvodům.

V rámci narativní analýzy jsme popsali ke každé čítance pro daný ročník: očekávané výstupy žáků, klíčové kompetence, které se zde uplatňují a průřezová témata, pokud se s rodinou jako klíčovým tématem daly propojit.

ZÁVĚR

Hlavním cílem bakalářské práce bylo rekonstruovat rodinu jako sociální konstrukt a zachytit variabilitu rodinného soužití v literárních textech (čítankách) pro 2. stupeň ZŠ. Tento cíl byl splněn dílčími cíli, které máme popsány níže. Jedním z dílčích cílů bylo rodinu popsat, jako instituci a specifickou sociální skupinu, tento cíl byl splněn kapitolou druhou a třetí, kde jsme uvedli charakteristiky rodiny jako sociální skupiny, její typy, formy a základní znaky. V kapitole třetí jsme si rodinu vymezili jako instituci jejími základními funkcemi, patrilinearitou, ze které nám zůstalo, že děti dostávají nejčastěji příjmení po svém otci, matrilinearitou, poté různými typy rezidencí a to patrilokální, matrilokální a neolokální, která je u nás nejtypičtější, jelikož se po svatbě většinou nestěhujeme ke svým rodičům, ale do vlastního bytu či domu. S cílem komplexního pochopení rodiny a jejího vývoje, jsme prezentovali v první kapitole teoretické části, různé definice rodiny od různých autorů, nejčastější pohled se soustředil na rodinu nukleární – soužití jednoho muže a jedné ženy společně s jejich dětmi. Rodina nukleární a monogamická se v narativní analýze objevovala v největším počtu.

Jedním z dílčích cílů bakalářské práce bylo na základě narativní analýzy čítankových textů identifikovat přítomnost narativů zakotvujících pojetí rodiny jako instituce a podoby skupinových vztahů v rodině. Tento cíl je prezentován narativem monogamie, dalším narativem je nukleární rodina a posledními dvěma narativy jsou úplná a neúplná rodina. Díky narativní analýze jsme zhodnotili i další typ rodiny, a to rozšířenou rodinu, ale podle textů, které byly zahrnuty do analýzy, jsme zjistili, že rozšířená rodina není považována za hlavní narativ na základě vybraných čítanek.

Rodina prošla procesem habitualizace, typizace a legitimizace. Tímto procesem se stala rodina institucí, specifickou sociální skupinou a také se vytvořil pojmový aparát této instituce.

Na základě výše uvedených informací práce splnila své cíle a komplexně popsala rodinu jako sociální konstrukt a jejího zobrazení v čítankách pro 2. stupeň základní školy. Práce tak přispívá k hlubšímu pochopení rodiny jako sociální skupiny a jako instituce v současné společnosti a může sloužit jako užitečný nástroj pro výuku na základních školách.

POUŽITÁ LITERATURA

Knihy:

1. BAČOVÁ, Viera. M. W. Bauer, G. Gaskell: Qualitative researching with text, image and sound. A practical handbook. *Československá psychologie: časopis pro psychologickou teorii a praxi*. 2002, **46**(4), 379-380. ISSN 0009-062X.
2. BERGER, Peter L. a Thomas LUCKMANN, 1999. *Sociální konstrukce reality: pojednání o sociologii vědění*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury. ISBN 80-85959-46-1.
3. BERNARD, H. Russell. *Research methods in anthropology: qualitative and quantitative approaches*. Sixth Edition. Lanham: Rowman & Littlefield, [2018]. ISBN 978-1-4422-6888-3.
4. BIČANOVÁ, Lenka a Lucie DYMÁČKOVÁ, 2022. *Čítanka pro 6. ročník základní školy nebo primy víceletého gymnázia*. Druhé vydání. Brno: Nová škola. Duhová řada. ISBN 978-80-7600-346-0.
5. BLÁHA, Arnošt Inocenc. *Sociologie*. Praha: Academia, 1968.
6. BLÁHA, Arnošt Inocenc. *Dnešní krise rodinného života*. 3. vyd. Praha: E. Fastr, 1947.
7. GEIST, Bohumil, [1993]. *Sociologický slovník*. Praha: Victoria Publishing. ISBN 80-85605-28-7.
8. GIDDENS, Anthony, SUTTON, Philip W., ed., 2013. *Sociologie*. Praha: Argo. ISBN 978-80-257-0807-1.
9. GULOVÁ, Lenka a Radim ŠÍP, ed. *Výzkumné metody v pedagogické praxi*. Praha: Grada, 2013. Pedagogika (Grada). ISBN 978-80-247-4368-4.
10. HARTL, Pavel a Helena HARTLOVÁ. *Psychologický slovník*. Třetí, aktualizované vydání. Praha: Portál, 2015. ISBN 978-80-262-0873-0.
11. HELUS, Zdeněk, 2015. *Sociální psychologie pro pedagogy*. 2., přepracované a doplněné vydání. Praha: Grada. Pedagogika (Grada). ISBN 978-80-247-4674-6.
12. KRECH, David, Egerton L. BALLACHEY a Richard S. CRUTCHFIELD, 1968. *Človek v spoločnosti - základy sociálnej psychológie*. 1. Bratislava: Vydavateľ'stvo Slovenskej akadémie vied. ISBN 71-067-68.
13. *Malá abeceda rodiny*, 1983. Praha: Panorama. Pyramida (Panorama). ISBN 505-21-825.
14. MATĚJČEK, Zdeněk, 1992. *Dítě a rodina v psychologickém poradenství*. Praha: SPN. Psychologická literatura. ISBN 80-04-25236-2.

15. MOŽNÝ, Ivo. *Rodina a společnost*. Ilustroval Vladimír JIRÁNEK. Studijní texty (Sociologické nakladatelství). Praha: Sociologické nakladatelství, 2006. ISBN 80-86429-58-x.
16. NAKONEČNÝ, Milan, 2009. *Sociální psychologie*. Vyd. 2., rozš. a přeprac. Praha: Academia. ISBN 978-80-200-1679-9.
17. NOVOTNÁ, Eliška, 2010. *Sociologie sociálních skupin*. Praha: Grada. Sociologie (Grada). ISBN 978-80-247-2957-2.
18. PETRUSEK, Miloslav, Hana MAŘÍKOVÁ a Alena VODÁKOVÁ. *Velký sociologický slovník*. Praha: Karolinum, 1996. ISBN 80-7184-310-5.
19. ŘIHÁČEK, Tomáš, Ivo ČERMÁK a Roman HYTYCH, 2013. *Kvalitativní analýza textů: čtyři přístupy*. Brno: Masarykova univerzita. ISBN 978-80-210-6382-2.
20. SINGLY, François de. *Sociologie současné rodiny*. Praha: Portál, 1999. ISBN 80-717-8249-1.
21. SKUPNIK, Jaroslav, 2010. *Antropologie příbuzenství: příbuzenství, manželství a rodina v kulturněantropologické perspektivě*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON). Studijní texty (Sociologické nakladatelství). ISBN 978-80-7419-019-3.
22. SOBOTKOVÁ, Irena, 2012. *Psychologie rodiny*. 3. vyd. Praha: Portál. ISBN 978-80-262-0217-2.
23. ŠEBESTA, Karel, Pavlína SYNKOVÁ, Kamila HOMOLKOVÁ, Andrea KRÁLÍKOVÁ, Kateřina ŠORMOVÁ a Aleš MAREK, 2021. *Čítanka 9: hybridní učebnice pro základní školy a víceletá gymnázia*. 2. vydání. Plzeň: Fraus. Škola s nadhledem. ISBN 978-80-7489-697-2.
24. VIEWEGHOVÁ, Thea, 2019. *Čítanka pro 7. ročník základní školy nebo sekundy víceletého gymnázia*. Čtvrté vydání. Brno: Nová škola. Duhová řada. ISBN 978-80-7600-056-8.
25. VIEWEGHOVÁ, Thea, 2020. *Čítanka pro 8. ročník základní školy nebo odpovídající ročníky víceletého gymnázia*. Páté vydání. Brno: Nová škola. Duhová řada. ISBN 978-80-7600-132-9.
26. VÝROST, Jozef a Ivan SLAMĚNÍK, ed., 1998. *Aplikovaná sociální psychologie I*. Praha: Portál. ISBN 80-7178-269-6.

Internetové zdroje:

1. ČERNÁ, Kateřina, 2006. ANALÝZA: Regionální diference nesezdaných soužití v ČR. *Http://www.demografie.info/?cz_home=* [online]. [cit. 2024-04-06]. Dostupné z: http://www.demografie.info/?cz_detail_clanku&artclID=289
2. ČESKÝ STATICKÝ ÚŘAD, [cca2024]. *Sňatky a rozvody* [online]. [cit. 2024-04-12]. Dostupné z: <https://www.czso.cz/csu/stoletistatistiky/snatky-a-rozvody>
3. ČESKÝ STATICKÝ ÚŘAD, 2004. 2. *Rodiny a domácnosti* [online]. [cit. 2024-04-12]. Dostupné z: https://www.czso.cz/csu/czso/1413-04-2004-2__rodiny_a_domacnosti
4. FIŠEROVÁ, Vlasta, 2018. Rodina. NEŠPOR, Zdeněk R., ed. *Sociologická encyklopedie* [online]. [cit. 2024-04-07]. Dostupné z: <https://encyklopedie.soc.cas.cz/w/Rodina>
5. IMIG, David R., 2000. Inside the Family: Toward a Theory of Family Process D. Kantor W. Lehr. *Journal of Marriage and Family* [online]. **62**(3), 868-870 [cit. 2024-04-07]. ISSN 00222445. Dostupné z: <https://www.proquest.com/docview/219751124/fulltextPDF/858E853BF5994E3BPQ/1?accountid=16730&sourcetype=Scholarly%20Journals>
6. KOHOUTOVÁ, Ivana, 2011. Nesezdaná soužití: hlavně ve velkých městech. *Český statistický úřad* [online]. 20. 12. 2014 [cit. 2024-04-06]. Dostupné z: <https://www.czso.cz/csu/czso/a50041548c>
7. *Rámcový vzdělávací program pro základní vzdělávání* [online], 2023. [cit. 2024-04-16]. Dostupné z: <https://www.edu.cz/rvp-ramcove-vzdelavaci-programy/ramcovy-vzdelavacici-program-pro-zakladni-vzdelavani-rvp-zv/>
8. SCHNEIDER, Katharina, 2018. Matrilineal Kinship at Sea in Bougainville, Papua New Guinea. *Humaniora* [online]. **30**(3), 223-236 [cit. 2024-04-10]. ISSN 08520801. Dostupné z: <https://journal.ugm.ac.id/jurnal-humaniora/article/view/39083/22273>

SEZNAM TABULEK A OBRÁZKŮ

Obrázek 1: Základní charakteristiky tradiční, moderní a postmoderní společnosti	12
Obrázek 2: Pozice //C a XC v patriliních	26
Obrázek 3: Pozice //C a XC v matriliních	27
Obrázek 4: Graf Sňatečnosti v Evropě v letech 1994–2004.....	29
Obrázek 5: Graf Rozvodovosti v Evropě mezi lety 1960 a 2004.....	29
Obrázek 6: Graf sňatků a rozvodů v České republice	30

SEZNAM PŘÍLOH

Obrázek 1: Čítanka pro 6. ročník.....	54
Obrázek 2: Čítanka pro 7. ročník.....	55
Obrázek 3: Čítanka pro 8. ročník.....	56
Obrázek 4: Čítanka pro 9. ročník.....	57

Obrázek 1: Čítanka pro 6. ročník

Obrázek 2: Čítanka pro 7. ročník

Obrázek 3: Čítanka pro 8. ročník

Vědecká knihovna v Olomouci
2-047.153
A4 Skl 069.621
2632101244

ANKA

učebnice vytvořená v souladu s RVP ZV
PRO 8. ROČNÍK

Panna kovářka
Babička
Kráľ Lávra
Máj

nns.cz

Mezipředmětová řada koncipovaná v souladu s RVP ZV

6. ročník	7. ročník	8. ročník	9. ročník

PRACOVNÍ SEŠITY
K většině učebnic nabízíme i pracovní sešity.

MULTIMEDIÁLNÍ INTERAKTIVNÍ UČEBNICE
Většina pracovních sešitů jsou zpracovány také jako multimediální interaktivní učebnice.

PRACOVNÍ SEŠITY S PŘÍLOHAMI, KDYŽ...
...jsou určeny pro 8. ročník ZŠ.
Přinášejí přehledné rozložení témat týkající se ochrany obyvatelstva za mimořádných událostí.

nns.cz

NOVÁ ŠKOLA, s.r.o.
Bratislavská 23d, 602 00 Brno
tel.: 545 222 286, 777 577 739
e-mail: nns@nns.cz
www.nns.cz

8 - 71

9 788076 001329

Obrázek 4: Čítanka pro 9. ročník

Čítanka QR

hybridní učebnice
pro základní školy
a víceletá gymnázia

9

FRAUS **ŠKOLA S NADHLEDEM**

ČÍTANKA 9

Tento díl Čítanky uzavírá tvoje putování světem literatury od jejich počátků k dnešku. S hrdiny příběhů máš možnost prožít bouřlivé dvacáté století. Období oslavující vítězství a hrdinské činy, dobu připomínající prohry a ztráty, opět nalezenou viru a nezdolnou touhu po svobodě.

NOVÁ GENERACE **HYBRID** Spojujeme tradiční svět papírových učebnic s digitálním světem 21. století.

Co najdeš v hybridní učebnici?

- 10 kapitol, které ti představí vývoj literatury od počátku 20. století po současnost.
- Úryvky ze starších i novějších literárních děl, jež doplňuje množství otázek a úkolů.
- Pestrou nabídku rozšiřujících online materiálů zdarma, které tě budou inspirovat a podpoří tě v učení. Stačí zadat číselný či QR kód a získáš přístup k zajímavým videím, audionahrávkám, odkazům a interaktivním cvičením.

Co najdeš v hybridním pracovním sešitě?

- Vybrané ukázky v Čítance s nadhledem jsou namíchané z prózy, poezie i dramatu. Některé tě pobaví, jiné poučí, ale všechny inspirojí. K čemu? K vlastnímu tvůrčímu psaní – tak vzhůru do veselých básniček, zajímavých zamýšlení a prvních dramatických zápletek!
- Na www.skolasnahledem.cz, navíc nalezněš vybrané audio- a videoukázky.

A jak to funguje?

Zadej číselný kód nebo naskenuj QR a získáš přístup k rozšiřujícím online materiálům.

doložka MŠMT

ISBN 978-80-1488-289-2
9 788074 896972

Informace a objednávky:
Nakladatelství Fraus, Edvarda Beneše 72, 301 00 Plzeň
tel.: 377 226 102, e-mail: info@fraus.cz, www.fraus.cz